कानूनी शिक्षा सचेतना पुस्तिका

कानून, न्याय, संविधानसभा तथा
संसदीय मामिला मन्त्रालय

कानूनी शिक्षा सचेतना पुस्तिका

मौलिक हक, मानव अधिकार, महिला अधिकार, बाल अधिकार, केही सामाजिक अपराध, कानूनी उपचारको संयन्त्र सहित द्वन्द्व पीडित महिला र बालिकाहरूको अवस्था र संयुक्त राष्ट्र संघ, सुरक्षा परिषद्बाट पारित प्रस्ताव १३२५ र १८२० को कार्यान्वयन समेतका सम्बन्धमा आधारभूत जानकारी दिनका लागि तयार पारिएको

प्रकाशकः कानून, न्याय, संविधानसभा तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय

प्रकाशन सहयोगः कानुनी शासन तथा मानवअधिकार संरक्षण प्रणाली सबलीकरण कार्यक्रम/युएनडीपी

वितरणः निःशुल्क

प्रकाशन प्रतिः ५००० प्रति

संस्करणः प्रथम (मंसिर २०७०)

सर्वाधिकार : कानून, न्याय, संविधानसभा तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयमा सुरक्षित

प्राक्कथन

सशस्त्र द्वन्द्वको रोकथाम र समाधान तथा शान्ति निर्माणमा महिलाको महत्वपूर्ण भूमिका रहनु पर्ने कुरालाई आत्मसात गर्दै सशस्त्र द्वन्द्वको समयमा जोखिममा पर्ने महिला तथा बालिकाको सुरक्षा गरी शान्तिको प्रवर्द्धन गर्ने कार्यमा महिलाको समान सहभागिता सुनिश्चित गर्ने समेतको सम्बन्धमा संयुक्त राष्ट्रसंघको सुरक्षा परिषद् बाट ३१ अक्टोबर, २००० मा प्रस्ताव नं. १३२५ तथा १९ जून, २००८ मा प्रस्ताव नं. १८२० समेतका छुट्टाछुट्टै प्रस्ताव पारित भएका छन् ।

नेपाल सरकारले उल्लिखित संयुक्त राष्ट्रसंघीय सुरक्षा परिषद्का प्रस्तावहरू कार्यान्वयन गर्न राष्ट्रिय कार्ययोजना (२०६७/०६८-२०७१/०७२) पारित गरेको र सो कार्ययोजना हाल कार्यान्वयनमा आइसकेको छ । उल्लिखित कार्ययोजनाले यस मन्त्रालयलाई पीडितको आत्मसम्मान तथा गोपनीयताको संरक्षणको लागि कानून निर्माण गर्ने, न्यायमा पहुँच अभिवृद्धि गर्न निःशुल्क कानूनी सहायता उपलब्ध गराउने, न्यायिक निकायहरूमा महिलाहरूको समान तथा सार्थक सहभागिताका लागि क्षमता अभिवृद्धि गर्ने समेतका जिम्मेवारी सुम्पेको छ ।

उल्लिखित कार्ययोजना कार्यान्वयन गर्ने समेतको लागि महिला, बालबालिका लगायतका सवै सर्वसाधारणलाई मानव अधिकार, महिला अधिकार, बाल अधिकार, अपाङ्गता भएका व्यक्तिका अधिकार, यातना विरूद्धको अधिकार, ज्येष्ठ नागरिकका अधिकार लगायतका विषयमा आधारभूत जानकारी गराउने उद्देश्यले तत्सम्वन्धमा रहेका विद्यमान कानूनी व्यवस्थाहरूलाई समेटी कानूनी सचेतना सम्बन्धी यो पुस्तिका प्रकाशन गर्न पाउँदा मलाई अन्यन्त खुशी लागेको छ ।

यो पुस्तिका अधिकारमैत्री दृष्टिकोण राखी तयार गर्ने प्रयास गरिएको र यसलाई पाठकमैत्री बनाउन कानूनमा प्रयुक्त पदावली तथा भाषालाई सरल, बोधगम्य, लैंगिकमैत्री बनाउन सामान्य रूपमा हेरफेर समेत गरिएको छ। प्रस्तुत पुस्तिका अधिकारकर्मी, कानून कार्यान्वयन अधिकारी तथा सर्वसाधारणलाई केही हदसम्म उपयोगी हुन सकेमा मन्त्रालयले यो प्रयासलाई सार्थक मान्नेछ ।

अन्त्यमा यो पुस्तिका तयार पार्ने कार्यमा संलग्न यस मन्त्रालयका कर्मचारीहरू प्रति हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

(**भेषराज शर्मा**)
सचिव

विषय-सूची

क्रसं.	विषयवस्तु	पृष्ठ
१.	मानव अधिकार, मौलिक हक तथा उपचारसम्बन्धी व्यवस्था	१
२.	महिलाका अधिकार तथा उपचारसम्बन्धी व्यवस्थाा	३
३.	जातीय भेदभाव र छुवाछुत विरूद्धका कानूनी व्यवस्था	८
४.	यातना विरूद्धको हक तथा उपचारसम्बन्धी व्यवस्था	१२
५.	मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारको कसूर र उपचारसम्बन्धी व्यवस्था	१४
६.	वैदेशिक रोजगार : कसूर र उपचारसम्बन्धी व्यवस्था	१८
७.	ज्येष्ठ नागरिकको अधिकारसम्बन्धी व्यवस्था	२२
८.	कानूनी सहायतासम्बन्धी व्यवस्था	२६
९.	अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका अधिकारसम्बन्धी व्यवस्था	२८
१०.	बाल अधिकारसम्बन्धी व्यवस्था	३०
११.	सशस्त्र द्वन्द्वको समयमा महिला तथा बालिकाको सुरक्षा सम्बन्धमा सुरक्षा परिषद बाट पारित प्रस्ताव नं. १३२५ र १८२० सम्बन्धी व्यवस्था	३३

०१ मानव अधिकार तथा उपचार सम्बन्धी व्यवस्था

१.१ मानव अधिकार भनेको के हो ?

मानवीय मूल्य र प्रतिष्ठाकासाथ जीवन यापन गर्न मानवलाई आवश्यक पर्ने न्यूनतम अधिकारहरूको समष्टिगत रूप नै मानव अधिकार हो । मानव अधिकार मानवका जन्मसिद्ध, नैसर्गिक र आधारभूत अधिकार हुन् ।

१.२ मानव अधिकारका के कस्ता विशेषता हुन्छन् ?

मानव अधिकार विश्वव्यापी, नैसर्गिक, अउल्लङ्घनीय, अविभाज्य, अन्तरनिहित, अन्तर सम्बन्धित तथा मानवीय मूल्य प्रतिष्ठासँग सम्बन्धित हुन्छन् ।

१.३ मानव अधिकार अन्तर्गत के कस्ता अधिकारहरू पर्छन् ?

व्यक्तिको बाँच्न पाउने, विचार व्यक्त गर्न पाउने, लिङ्ग वा जातजाति समेतका आधारमा भेदभाव नगरिने, शिक्षा प्राप्त गर्ने, स्वास्थ्य उपचार प्राप्त गर्ने, आफ्नो आस्था अनुरूपको धर्म मान्न पाउने, यातना नदिइने, काम गर्न पाउने समेतका संविधान तथा कानूनले प्रदान गरेका मानवीय मूल्य र प्रतिष्ठासँग सम्बन्धित विभिन्न किसिमका अधिकारहरू पर्छन् ।

१.४ मानव अधिकारको सम्बन्धमा राज्यको दायित्व के कस्तो हुन्छ ?

मानव अधिकारको सम्मान, संरक्षण तथा सम्बर्द्धन गर्ने प्राथमिक दायित्व राज्यको रहन्छ। मानव अधिकारको प्रचलनका लागि राज्यले सबै आवश्यक व्यवस्था गर्दछ ।

१.५ मानव अधिकार उल्लघंन भएमा के कसरी उपचार प्राप्त गर्न सकिन्छ ?

संविधानले मौलिक हकको रूपमा प्रत्याभूत मानव अधिकारको उल्लंघन भएमा रीट निवेदन मार्फत सर्वोच्च अदालतबाट उपचार प्राप्त गर्न सकिन्छ। कानूनले प्रत्याभूत गरेका मानव अधिकारको उल्लघंन भएमा सम्बन्धित अड्डा अदालतबाट रीट तथा मुद्दाको माध्यमबाट उपचार प्राप्त गर्न सकिन्छ। साथै, संविधान वा कानूनले कुनै उपचार प्राप्त हुने व्यवस्था नगरेकोमा सर्वोच्च अदालतबाट रीटको माध्यमबाट उपचार प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

१.६ मौलिक हक भनेको के हो ?

संविधानद्वारा मौलिक हकको रूपमा प्रत्याभूत गरिएका अधिकारहरूलाई मौलिक हक भनिन्छ। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को भाग ३ मा व्यक्ति, नागरिक तथा समुदायलाई प्रत्याभूत २१ वटा धारामा उल्लिखित हकहरू नै मौलिक हक हुन् ।

१.७ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले के कस्ता मौलिक हकको व्यवस्था गरेको छ ?

१. स्वतन्त्रताको हक, २. समानताको हक, ३. जातिय भेदभाव तथा छुवाछुत विरूद्धको हक, ४. प्रकाशन, प्रसारण तथा छापाखाना सम्बन्धी हक, ५. वातावरण तथा स्वास्थ्य सम्बन्धी हक, ६. शिक्षा तथा संस्कृति सम्बन्धी हक, ७. रोजगारी तथा सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी हक, ८. सम्पत्तिको हक, ९. महिलाको हक, १०. सामाजिक न्यायको हक, ११. बालबालिकाको हक, १२. धर्म सम्बन्धी हक, १३. न्याय सम्बन्धी हक, १४. निवारक नजरबन्द विरूद्धको हक, १५. यातना विरूद्धको हक, १६. सूचनाको हक, १७. गोपनीयताको हक, १८. शोषण विरूद्धको हक, १९. श्रम सम्बन्धी हक, २०. देश निकाला विरूद्धको हक तथा २१. संवैधानिक उपचारको हकलाई संविधानले मौलिक हकको रूपमा व्यवस्था गरेको छ।

१.८ मानव अधिकारको संरक्षणको लागि कुन अदालतले के कस्ता आदेश जारी गर्न सक्छ ?

मानव अधिकारको संरक्षणका लागि सर्वोच्च अदालतले बन्दीप्रत्यक्षीकरण, परमादेश, उत्प्रेषण, प्रतिषेध, अधिकारपृच्छा वा अन्य उपयुक्त आदेश जारी गर्न सक्छ। पुनरावेदन अदालतले बन्दीप्रत्यक्षीकरण, परमादेश, उत्प्रेषण, प्रतिषेध, अधिकारपृच्छा तथा निषेधाज्ञाको आदेश जारी गर्न सक्छ। जिल्ला अदालतले बन्दीप्रत्यक्षीकरण तथा निषेधाज्ञाको आदेश जारी गर्न सक्छ।

०२ महिला अधिकार तथा उपचार सम्बन्धी व्यवस्था

२.१ महिला अधिकार भन्नाले के बुझिन्छ ?

मानवले प्राप्त गर्ने सबै मानव अधिकारका अतिरिक्त महिलाको विशिष्ट अवस्था तथा आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्न महिलालाई प्राप्त हुने अधिकार नै महिला अधिकार हुन्। महिला अधिकार अन्तर्गत महिला अधिकारको उपभोगको सहज पहुँच तथा हैसियतको अधिकार समेत पर्छन्।

२.२ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले महिला हकसम्बन्धी के कस्तो व्यवस्था गरेको छ ?

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २० ले महिला हक अन्तर्गत महिला भएकै कारणबाट कुनै पनि किसिमको भेदभाव नगरिने, महिलालाई प्रजनन स्वास्थ्य तथा प्रजनन सम्बन्धी अधिकार हुने, महिला विरूद्ध शारीरिक, मानसिक वा अन्य कुनै किसिमको हिंसाजन्य कार्य नगरिने र पैतृक सम्पतिमा छोरा र छोरीलाई समान अधिकार हुने व्यवस्था गरेको छ। साथै धारा १३ ले महिला समेतको संरक्षण, शसक्तीकरण तथा विकासको लागि कानुनद्वारा विशेष व्यवस्था गर्न सकिने र धारा २१ अन्तर्गत आर्थिक, सामाजिक वा शैक्षिक दृष्टिले पछाडि परेका महिला समेतलाई समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तको आधारमा राज्यको संरचनामा सहभागी हुने अधिकार प्रदान गरेको छ।

२.३ महिलाको सम्पत्ति सम्बन्धी अधिकार के हो र के कस्ता सम्पत्ति महिलाले आफूखुसी प्रयोग गर्न पाउँछन् ?

संविधान तथा कानूनले महिलालाई प्रदान गरेको सम्पत्ति सम्बन्धी अधिकारलाई नै महिलाको सम्पत्ति सम्बन्धी अधिकार बुझ्नु पर्छ। महिलाले आफैंले कमाएको तथा अंश, दाइजो, पेवा, दान, बकस, अपुतालीबाट प्राप्त भएको सम्पत्ति आफूखुसी प्रयोग गर्न पाउँछन्।

२.४ महिलाले कस्तो अवस्थामा कोसँग अंश प्राप्त गर्न सक्छन् ?

महिलाले बाबु आमा, पति, सासु ससुरा वा एकासगोलको अंशियारबाट अंश प्राप्त गर्न सक्छन्। बाबु आमाले इज्जत आमद अनुसार खान लाउन नदिएमा, पतिसँग सम्बन्ध विच्छेद भएमा, पति वा सासु ससुराले घरबाट निकालेमा वा खान लाउन नदिएमा वा अन्य अंशियारसँग एकासगोलमा बसेकोमा खान लाउन नदिएमा अंश प्राप्त गर्न सक्छन्।

२.५ बाल विवाह भनेको के हो ?

विवाह गर्ने व्यक्तिको उमेर संरक्षकको मञ्जुरी भए अठार वर्ष र नभए बीस वर्ष पूरा हुनु पर्छ। सो उमेर पूरा नभएका व्यक्तिको विवाह गरे गराएमा बाल विवाह गरे गराएको ठहर्छ।

२.६ बाल विवाह गर्ने गराउनेलाई के कस्तो सजाय हुन्छ ?

बालविवाह गर्ने गराउनेलाई १० वर्ष मुनिको बालिकाको हकमा ३ वर्षसम्म कैद र १० हजार रूपैयाँसम्म जरिवाना, १४ वर्ष मुनिको बालिकाको हकमा १ वर्षसम्म कैद र ५ हजार रूपैयाँसम्म जरिवाना, १८ बर्ष मुनिको महिलाको हकमा ६ महिनासम्म कैद र १० हजार रूपैयाँसम्म जरिवाना तथा २० वर्ष मुनिको व्यक्तिको हकमा ६ महिनासम्म कैद वा १० हजार रूपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुन्छ। जानी जानी बालविवाहको काम गर्ने उमेर पुगेका पुरोहित, लमी र अरू सहयोगीलाई १ महिनासम्म कैद वा १ हजार रूपैयाँसम्म जरिवाना हुन्छ।

२.७ बहुविवाह भनेको के हो ?

कुनै पुरूषले आफ्नी पत्नी जीवित छँदै वा पति पत्नीको सम्बन्ध विच्छेद नहुँदै अर्की महिलासँग विवाह गर्न वा अर्की पत्नी राख्न हुँदैन, गरेमा बहु विवाह गरेको ठहरिन्छ।

२.८ बहुविवाह गर्नेलाई कस्तो सजाय हुन्छ ?

बहुविवाह गर्नेलाई १ वर्षदेखि ३ वर्षसम्म कैद र ५ हजार देखि २५ हजार रूपैयाँसम्म जरिवाना हन्छ र महिलाले जानी जानी त्यस्तो विवाह गरेमा वा पत्नी भै बसेमा निजलाई पनि सोही बमोजिम सजाय हुन्छ। बहुविबाहमा सजाय गराउन थाहा पाएको मितिले तीन महिनाभित्र नालिस दिनु पर्छ।

२.९ कस्तो अवस्थामा विवाहित महिलाले सम्बन्ध विच्छेद गर्न पाउँछिन् ?

पतिले अर्की पत्नी ल्याएमा वा राखेमा, पतिले पत्नीलाई घरबाट निकालेमा, खान लाउन नदिएमा, खोज खबर नलिई हेर बिचार नराखी लगातार तीन वर्ष वा सो भन्दा बढी समयदेखि पत्नीलाई छोडी अलग बस्ने गरेमा, ज्यान जाने, अङ्गभङ्ग हुने वा अरू कुनै ठूलो शारीरिक वा मानसिक कष्ट हुने किसिमको काम वा जाल प्रपन्च गरेमा, पति नपुंसक हुन गएमा, पतिले परस्त्रीसँग करणी गरेमा वा पतिलाई निको नहुने यौन सम्बन्धी कुनै रोग लागेमा वा जबर्जस्ती करणी गरेमा सम्बन्ध विच्छेद गर्न पाउँछिन्। सम्बन्ध विच्छेद गर्न सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा नालिस हाल्न सक्छिन्।

२.१० सम्बन्ध विच्छेद भएको अवस्थामा छोराछोरीको पालन पोषण कसले गर्नु पर्छ ?

सम्बन्ध विच्छेद भएको अवस्थामा नाबालक छोराछोरीलाई आमाले पाल्न चाहेमा आमाले र नचाहेमा बाबुले पालन पोषण गर्नु पर्छ। पालन पोषण गर्ने बाबु वा आमाले पालन पोषण नगर्ने आमा वा बाबुलाई नाबालकको अहित नहुने गरी भेटघाट गर्न दिनु पर्छ। आमाले पाल्दा बाबुले र बाबुले पाल्दा बाबुको भन्दा आम्दानी बढी हुने आमाले अदालतको आदेश बमोजिम खान लाउन, शिक्षा र औषधि उपचार खर्च उपलव्ध गराउनु पर्छ।

२.११ महिला विरूद्धको हिंसा भन्नाले के बुझिन्छ ?

महिला विरूद्ध गरिएको शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य वा अन्य कुनै किसिमको यातना, भेदभाव वा दुर्व्यवहारलाई जनाउँछ।

२.१२ घरेलु हिंसा के हो ?

वैवाहिक सम्वन्ध रहेको वा संयुक्त परिवारको सदस्य, आश्रित वा कामदारको रूपमा एकैपरिवारमा बस्ने व्यक्तिले अर्को व्यक्तिलाई दिएको शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य वा आर्थिक यातना, गाली गलौज तथा भावनात्मक चोट पुऱ्याउने कार्यलाई घरेलु हिंसा भनिन्छ।

२.१३ घरेलु हिंसा भएमा कस्ले र कहाँ उजूरी दिन सक्छ ?

घरेलु हिंसा भएको, भैरहेको वा हुन लागेको थाहा पाउने जुनसुकै व्यक्तिले नजिकको प्रहरी कार्यालय (जिल्ला प्रहरी कार्यालय, बालबालिका वा महिला सेल, प्रहरी चौकी वा उपचौकी) वा राष्ट्रिय महिला आयोग वा स्थानीय निकाय (गाँउ विकास समिति, नगरपालिका वा नगरपालिकाको वडा समिति) समक्ष लिखित वा मौखिक रूपमा तथा पीडितले सोझै अदालतमा उजूरी दिन सक्छ।

२.१४ घरेलु हिंसा पीडितलाई के कस्तो सेवा प्राप्त हुनसक्छ ?

घरेलु हिंसाका पीडितलाई जिल्लास्थित सेवाकेन्द्रवाट तत्कालको सुरक्षा, उपचारको क्रममा अलग्गै बस्ने व्यवस्था, मनोविमर्श सेवा, मनोवैज्ञानिक सेवा, कानूनी सहायता र आर्थिक सहायता उपलब्ध हुनसक्छ। उजूरी सुन्ने निकाय मार्फत पीडितले तत्काल स्वास्थ्य परीक्षण र उपचारको सेवा प्राप्त गर्नसक्छ। उपचारको सम्पूर्ण खर्च पीडकले ब्यहोर्नु पर्छ।

२.१५ घरेलु हिंसाका पीडितलाई के कस्तो कानूनी उपचार प्राप्त हुन्छ ?

पीडित वा निजसँग आश्रित अन्य कुनै व्यक्तिलाई थप शारीरिक चोटपटक वा मानसिक यातना हुन सक्ने सम्भावना भएमा अदालतले घरेलु हिंसाका पीडितलाई तत्काल संरक्षण गर्न अन्तरिम संरक्षणात्मक आदेश दिनसक्छ। घरेलु हिंसा गर्ने व्यक्तिलाई २५ हजार रूपैयाँसम्म जरिवाना वा ६ महिनासम्म कैद वा दुवै सजाय हुन्छ। पुनः सोही कसूर गर्नेलाई पटकैपिच्छे दोब्बर सजाय हुन्छ। सार्वजनिक जवाफदेहीको पदमा रहेको व्यक्तिलाई थप दश प्रतिशत सजाय हुन्छ। अदालतको आदेश पालन नगरेमा त्यस्तो व्यक्तिलाई दुई हजार रूपैयाँ देखि पन्ध्र हजार रूपैयाँसम्म जरिवाना वा चार महिनासम्म कैद वा दुवै सजाय हुन्छ। पीडितलाई पीडकबाट अदालतले मनासिव माफिकको क्षतिपूर्ति भराई दिनसक्छ।

२.१६ घरेलु हिंसा सम्बन्धी मुद्दाको कारवाही के कसरी हुन्छ ?

घरेलु हिंसाको घटना भएको ९० दिन भित्र उजूरी दिनु पर्छ। पीडितले चाहेमा घरेलु हिंसा सम्बन्धी मुद्दामा मेलमिलाप हुनसक्छ। घरेलु हिंसा सम्बन्धी मुद्दा सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा लाग्छ। पीडितको अनुरोधमा मुद्दाको कारवाही बन्द इजलासमा हुन्छ। अदालतले ३ महिना भित्र मुद्दा फैसला गर्छ।

२.१७ बलात्कार (जबरजस्ती करणी) भन्नाले कस्तो अपराधलाई जनाउँछ ?

कसैले कुनै महिलालाई निजको मञ्जुरी नै नलिई वा डर, त्रास, धाक देखाई वा करकाप, अनुचित प्रभाव, झुक्यानमा पारी वा जोरजुलुम गरी वा अपहरण गरी वा शरीर बन्धक राखेर मञ्जुरी लिई वा होस ठेगानमा नरहेको अवस्थामा मञ्जुरी लिई करणी गरेमा वा सोह्र वर्षभन्दा कम उमेरकी बालिकालाई मञ्जुरी लिई वा नलिई करणी गरेमा जबरजस्ती करणीको अपराध गरेको मानिन्छ।

२.१८ बलात्कार गर्ने कसूरदारलाई के कस्तो सजाय हुन्छ ?

बलात्कार गर्ने कसूरदारलाई १० वर्षभन्दा मुनिकी बालिका भए १५ वर्षसम्म, १४ वर्षभन्दा कम उमेरकी बालिका भए १२ वर्षसम्म, १६ वर्षभन्दा कम उमेरकी बालिका भए १० वर्षसम्म, २० वर्षसम्मकी महिला भए ८ वर्षसम्म कैद, २० वर्षभन्दा बढी उमेरकी महिला भए ७ वर्षसम्म कैद र पतिले पत्नीलाई जबरजस्ती करणी गरे ६ महिनासम्म कैद सजाय हुन्छ। साथै, सामूहिक रूपमा जबरजस्ती करणी गर्ने वा गर्भवती, अशक्त

वा अपांग महिलालाई जबरजस्ती करणी गर्नेलाई थप पाच वर्ष कैद र एच.आई.भी. पोजिटिभ भएको थाहा पाउँदा पाउँदै जबरजस्ती करणी गर्नेलाई थप एक वर्ष कैद सजाय हुन्छ। साथै, अदालतले बलात्कारबाट पीडित महिलालाई पुगेको शारीरिक वा मानसिक क्षति विचार गरी मनासिब क्षतिपूर्ति कसूरदारबाट भराई दिन्छ।

२.१७ यौन दुर्व्यवहार भनेको के हो र यौन दुर्व्यवहार गरेमा कति सजाय हुन्छ ?

कसैले कुनै महिलाको मञ्जुरी बिना निजको सम्बेदनशील अङ्ग छोएमा वा छुने प्रयास गरेमा, निजको भित्री पोशाक खोलेमा वा खोल्ने प्रयास गरेमा, निजलाई अस्वभाविक रूपमा कुनै एकान्त ठाउँमा लगेमा, आफ्नो यौन सम्बन्धी अङ्ग निजलाई छुन, समाउन लगाएमा वा निजलाई अश्लिल वा अन्य त्यस्तै प्रकारको शब्द, संकेत प्रयोग गरेमा वा चित्र, तस्वीर देखाएमा, यौनका आशयले जिस्काएमा वा हैरानी दिएमा वा निजसँग यस्तै अन्य कुनै किसिमले अस्वभाविक व्यवहार गरेमा वा निजलाई करणीका आशयले समातेमा यौन दुर्व्यवहार गरेको मानिन्छ। यौन दुर्व्यवहार गर्नेलाई १ वर्षसम्म कैद र १० हजार रूपैयाँसम्म जरिवाना हुन्छ र अदालतले पीडित व्यक्तिलाई कसूरदारबाट मनासिब माफिकको क्षतिपूर्ति समेत भराई दिन्छ।

२.१८ कस्तो अवस्थामा महिलाले गर्भपतन गराउन सक्छिन् ?

इजाजतपत्र प्राप्त स्वास्थ्यकर्मीबाट गर्भवती महिलाको स्वेच्छाले १२ हप्तासम्मको गर्भपात गराएमा, जबरजस्ती करणी वा हाडनाता करणीबाट रहन गएको १८ हप्तासम्मको गर्भपात गराएमा वा गर्भवती महिलाको ज्यानमा खतरा पुग्न सक्तछ वा स्वास्थ्य शारीरिक वा मानसिक रूपले खराब हुन सक्तछ वा विकलांक बच्चा जन्मन्छ भन्ने योग्यता प्राप्त चिकित्सकको राय भएमा त्यस्ती गर्भवती महिलाले गर्भपतन गराउन सक्छिन् र त्यसरी गर्भपतन गराएकोमा त्यस्ती गर्भवती महिलालाई कुनै सजाय हुँदैन।

२.१९ गर्भपतन गर्ने गराउनेलाई के कस्तो सजाय हुन्छ ?

जानी जानी गर्भपतन गराउनेलाई १२ हप्तासम्मको गर्भ भए १ वर्षसम्म कैद, २५ हप्तासम्मको गर्भ भए ३ वर्षसम्म कैद र २५ हप्ताभन्दा बढीको गर्भपतन गराएमा ५ वर्षसम्म कैद सजाय हुन्छ। लिङ्ग पहिचान गरी गर्भपतन गर्ने गराउनेलाई ६ महिनादेखि २ वर्षसम्म कैद सजाय हुन्छ। गर्भपतन गराउने उद्देश्यले गर्भमा रहेको भ्रुणको लिङ्ग पहिचान हुने कुनै काम गर्ने गराउनेलाई ३ महिनादेखि ६ महिनासम्म कैद सजाय हुन्छ।

०३ जातीय भेदभाव तथा छुवाछुत विरुद्धको अधिकार र उपचार सम्बन्धी व्यवस्था

३.१ जातीय भेदभाव र छुवाछुत भनेको के हो ?

कुनै प्रथा, परम्परा, धर्म, संस्कृति, रितिरिवाज वा अन्य कुनै नाममा कसैले कुनै पनि व्यक्तिलाई जात, जाति, वंश, समुदाय वा पेशाका आधारमा भेदभाव गर्नु वा छुन नहुने जात भनी छुवाछुत गर्नु, वहिष्कार गर्नु, प्रतिबन्ध लगाउनु, निष्कासन गर्नु, अवहेलना गर्नु वा अन्य भेदभावजन्य कार्य गर्नु नै जातीय भेदभाव र छुवाछुत हो ।

३.२ जातीय भेदभाव कस्तो प्रकारको कार्य हो ?

जातीय भेदभाव तथा छुवाछुत सम्बन्धी कार्य नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३, नेपाल कानून तथा नेपाल पक्ष भएका मानव अधिकार सम्बन्धी सन्धिहरू विपरीतको कार्य हो । जातीय भेदभाव तथा छूवाछुत गर्नु मानव अधिकारको उल्लंघन र सामाजिक अपराध पनि हो ।

३.३ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले जातीय भेदभाव तथा छुवाछुत विरूद्धको के कस्तो मौलिक हकको व्यवस्था गरेको छ ?

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १४ ले कुनै व्यक्तिलाई जात, वंश, समुदाय वा पेशाका आधारमा छुवाछुत तथा जातीय भेदभाव नगरिने, कुनै व्यक्तिलाई जातजातिको आधारमा सार्वजनिक प्रयोगमा रहेका सेवा, सुविधा वा उपयोगका कुराहरू प्रयोग गर्नबाट वा सामाजिक स्थल वा सार्वजनिक धार्मिक स्थलमा प्रवेश गर्न वा धार्मिक कार्य गर्नबाट वञ्चित नगरिने, कुनै वस्तु, सेवा वा सुविधा उत्पादन वा वितरण गर्दा त्यस्तो सेवा, सुविधा वा वस्तु कुनै खास जात जातिको व्यक्तिलाई खरिद वा प्राप्त गर्नबाट रोक लगाउन वा त्यस्तो वस्तु, सेवा वा सुविधा कुनै खास जात जातिको व्यक्तिलाई मात्र बिक्री वितरण गर्न नपाइने व्यवस्था गरेको छ। साथै, जात, जाति वा उत्पत्तिका व्यक्ति वा व्यक्तिहरूको समूहको उचनीच दर्शाउने, जात जातिको आधारमा सामाजिक विभेदलाई न्यायोचित ठहऱ्याउने वा जातीय सर्वोच्चता वा घृणामा आधारित विचारको प्रसार प्रसार गर्ने वा जातीय विभेदलाई कुनै पनि किसिमले प्रोत्साहन गर्न नपाइने व्यवस्था समेत गरेको छ।

३.४ जातीय भेदभाव तथा छुवाछुतलाई दण्डनीय बनाउने के कस्तो कानून छ ?

जातीय भेदभाव तथा छुवाछुतलाई कसूरजन्य कार्य मानी सो गर्ने व्यक्तिलाई सजाय गर्न २०६८ साल जेठ १८ गतेदेखि जातीय भेदभाव तथा छुवाछुत (कसुर र सजाय) ऐन, २०६८ लागू भएको छ।

३.५ उक्त ऐनले कस्तो कस्तो कार्यलाई जातीय भेदभाव तथा छुवाछुतको कसूर मानेको छ ?

कसैले कुनै पनि व्यक्तिलाई प्रथा, परम्परा, धर्म, संस्कृति, रीतिरिवाज, जात, जाति, वंश, समुदाय वा पेशाको आधारमा देहायको कार्य गरे गराएमा, सो कार्य गर्न कुनै प्रकारको मद्दत गरेमा, दुरूत्साहन गरेमा, उक्साएमा वा त्यस्तो कार्यको उद्योग गरेमा जातीय भेदभाव तथा छुवाछुतको कसूर मानेको छ :-

- **सार्वजनिक वा निजी स्थानमा प्रवेश गर्न, उपस्थित हुन वा भाग लिन निषेध गर्ने वा कुनै किसिमले रोक, नियन्त्रण वा प्रतिबन्ध लगाउने वा व्यक्तिगत वा सामुहिक रूपमा सार्वजनिक स्थान वा समारोहबाट निष्काशन, सामाजिक वहिष्कार वा कुनै प्रकारको भेदभाव गर्ने वा त्यस्तो कार्यमा प्रतिबन्ध लगाउने वा अन्य कुनै किसिमको असहिष्णु व्यवहार प्रदर्शन गर्ने,**
- **सार्वजनिक सेवाको प्रयोग गर्न वा उपभोग गर्नबाट वञ्चित गर्ने,**
- **सार्वजनिक समारोह आयोजना गर्न वा सार्वजनिक रूपमा आयोजना हुने कुनै कार्य गर्नबाट वञ्चित गर्न,**
- **जातीय छुवाछुत वा भेदभाव गर्न कसैलाई भड्काउने, उक्साउने वा त्यस्तो कार्य गर्न दुरूत्साहन हुने कुनै कार्य गर्ने वा त्यस्तो कुनै क्रियाकलापमा जानीजानी सहभागी हुने,**
- **कुनै पनि पेशा वा व्यावसाय गर्न प्रतिबन्ध वा रोक लगाउने वा कुनै पनि व्यक्तिलाई कुनै पेशा वा व्यवसाय गर्न बाध्य पार्ने,**
- **कुनै धार्मिक कार्य गर्नबाट वञ्चित गर्ने वा गराउने,**
- **कुनै वस्तु, सेवा वा सुविधा उत्पादन, बिक्री वा वितरण गर्नबाट रोक्ने वा रोक लगाउने,**
- **कसैले कुनै वस्तु, सेवा वा सुविधा उत्पादन, बिक्री वा वितरण गर्दा त्यस्तो वस्तु, सेवा वा सुविधा कुनै खास जात वा जातिको व्यक्तिलाई मात्र बिक्री वितरण गर्ने गरी उत्पादन, बिक्री वा वितरण गर्ने वा गराउने,**

- **परिवारका कुनै सदस्यलाई बहिष्कार गर्ने, घरभित्र प्रवेश गर्न नदिने वा घर वा गाउँबाट निकाल्ने वा निस्कन वाध्य तुल्याउने कार्य गर्ने वा गराउने,**
- **उमेर पुगेका वर-वधुबाट मञ्जुर भएको अन्तरजातीय विवाह गर्नबाट रोक लगाउने, त्यस्तो विवाहबाट जन्मिएका सन्तानको न्वारान नगराउने वा भइरहेको विवाह विच्छेद गराउन कुनै किसिमले कर गर्ने वा गर्न लगाउने,**
- **कुनै पनि व्यक्तिलाई कुनै प्रकारको श्रममा लगाउन इन्कार गर्ने वा श्रमबाट निष्काशन गर्ने वा पारिश्रमिकमा भेदभाव गर्ने वा गराउने ।**

३.६ जातीय भेदभाव र छुवाछुत गरेमा कति सजाय हुन्छ ?

जातीय भेदभाव र छुवाछुत गर्नेलाई ३ महिनादेखि ३ वर्षसम्म कैद वा १ हजार रूपैंयाँदेखि २५ हजार रूपैंयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुन्छ । सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले जातीय भेदभाव र छुवाछुत गरेमा पचास प्रतिशत थप सजाय हुन्छ । साथै, यस ऐनले जातीय भेदभाव तथा छुवाछुतबाट पीडित व्यक्तिलाई पीडकबाट एक लाख रूपैंयाँसम्म क्षतिपूर्ति तथा थप हानि नोक्सानीको क्षतिपूर्ति समेत दिलाई दिने व्यवस्था छ ।

३.७ जातीय भेदभाव र छुवाछुत भएमा कहाँ कहाँ उजुरी दिन सकिन्छ ?

जातीय भेदभाव र छुवाछुत सम्बन्धी कसूरमा नजिकको प्रहरी कार्यालय, राष्ट्रिय दलित आयोग, गा.वि.स. वा नगरपालिका, राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग समक्ष लिखित वा मौखिक रूपमा उजूरी दिन सकिन्छ ।

३.८ जातीय भेदभाव र छुवाछुत सम्बन्धी मुद्दाको कारवाही के कसरी हुन्छ ?

भेदभाव र छुवाछुत सम्बन्धी कसूर भएको तीन महिनाभित्र उजूरी दिनु पर्छ । भेदभाव र छुवाछुत सम्बन्धी कसूर सम्बन्धी मुद्दा सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा लाग्छ । भेदभाव र छुवाछुत सम्बन्धी मुद्दा सरकारवादी भई चल्छ र त्यस्तो मुद्दामा अदालतले ३ महिना भित्र मुद्दा फैसला गर्छ ।

३.९ बोक्सो वा बोक्सी सम्बन्धी कसूर भनेको के हो ?

मुलुकी ऐन अदालको महलको १०ख. नं. बमोजिम कसैले कसैलाई बोक्सो वा बोक्सीको आरोप लगाउने, त्यस्तो आरोपमा निजलाई बसोबास गरेको ठाउँबाट निकाला गर्ने, त्यस्तो आरोपमा सामाजिक बहिष्कार गर्ने, त्यस्तो आरोपमा अन्य कुनै अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार

गर्ने, त्यस्तो आरोपमा यातना दिने, त्यस्तो आरोपमा कुनै रोग लागेको व्यक्तिलाई त्यस्तो रोग लागेको कारणबाट तिरस्कार वा अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार गरी निजलाई बसोबास गरेको ठाउँबाट निकाला गरेमा बोक्सो वा बोक्सी सम्बन्धी कसूर गरेको मानिन्छ।

३.१० बोक्सा वा बोक्सी सम्बन्धी मुद्दामा के कस्तो कारवाही तथा सजाय हुन्छ ?

बोक्सा वा बोक्सी सम्बन्धी कसूर सम्बन्धी मुद्दामा नजिकको प्रहरी कार्यालयमा उजुर गर्न सकिन्छ। त्यस्तो मुद्दामा उजुरी दिँदा कसूर भए गरेको मितिले पैँतीस दिन भित्र उजुरी दिनु पर्छ। बोक्सा वा बोक्सी सम्बन्धी कसूरमा ३ महिनादेखि २ वर्षसम्म कैद वा ५ हजार रूपैंयाँदेखि २५ हजार रूपैंयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुन्छ।

०४ यातना विरुद्धको अधिकार तथा उपचार सम्बन्धी व्यवस्था

४.१ कस्तो कार्य यातना हो ?

अनुसन्धान, तहकिकात वा पुर्पक्षको सिलसिलामा वा अरू कुनै किसिमले थुनामा रहेको व्यक्तिलाई सार्वजनिक अधिकारीले जानी जानी दिएको शारीरिक वा मानसिक कष्ट, पीडा वा निजसँग गरिएको निर्मम, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहारलाई यातना भनिन्छ। तर कानून बमोजिम थुनामा रहेको कारणबाट स्वभावत हुने कष्टलाई यातना मानिदैन।

४.२ यातना सम्बन्धी कसूरको उजूरीमा के कस्ता कुराहरू खुलाउनु पर्छ ?

यातना सम्बन्धी कसूरको उजूरी दिँदा थुनामा परेको कारण र थुनामा विताएको अवधि, थुनामा रहँदा पाएको यातनाको विवरण, यातनाबाट पुगेको क्षति, दावी गरिएको क्षतिपूर्ति रकम, दावी प्रमाणित गर्न सहायक हुने अन्य कुनै प्रमाण वा व्यहोरा समेत खुलाउनु पर्छ।

४.३ यातना पीडितले के कस्तो सेवा तथा कानूनी उपचार पाउँछन् ?

यातना सम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐन, २०५३ अनुसार सार्वजनिक अधिकारीले यातना दिएको भनी पीडितले निवेदन दिएमा ३ दिनभित्र थुनामा रहेको व्यक्तिको शारीरिक वा मानसिक जाँच गराउन अदालतले आदेश दिन सक्छ। यसरी जाँच गर्दा उपचार गर्नु पर्ने भएमा उपचार खर्च नेपाल सरकारले उपलब्ध गराउँछ। यातना दिएको ठहरिएमा अदालतले त्यस्तो यातना दिने सार्वजनिक अधिकारीलाई विभागीय कारबाही गर्न सम्बन्धित निकायलाई अदालतले आदेश दिन्छ। साथै, यातनाबाट पीडितलाई नेपाल सरकारबाट एकलाख रूपैयाँसम्म क्षतिपूर्ति भराई दिन सक्छ।

४.४ यातना सम्बन्धी मुद्दामा के कस्तो कारवाही के कसरी हुन्छ ?

पीडितले यातना दिएको मितिले वा थुनाबाट मुक्त भएको मितिले ३५ दिनभित्र क्षतिपूर्तिको माग दावी गरी आफू थुनामा रहेको जिल्लाको जिल्ला अदालतमा उजूरी दिनु पर्छ। पीडितको मृत्यु भएकोमा वा अन्य कुनै कारणले पीडित आफैंले उजुरी दिन नसक्ने भएमा परिवारको उमेर पुगेको कुनै व्यक्ति वा निजको वकिल (कानून व्यवसायी) ले समेत उजुरी दिन सक्छ। यस्तो उजुरीका सम्बन्धमा अदालतले ९० दिनभित्र फैसला गर्छ।

४.५ यातना पीडितलाई अदालतले भराई दिने क्षतिपूर्तिको रकम के आधारमा निर्धारण गर्छ ?

पीडितलाई पर्न गएको शारीरिक वा मानसिक कष्ट वा पीडा र त्यसको गम्भीरता, आय आर्जन गर्ने क्षमतामा हुन गएको कमी, उपचार गराउन लाग्ने अनुमानित खर्च, पीडितको मृत्यु भएकोमा निजको आम्दानीमा आश्रित निजको परिवारका सदस्यहरूको संख्या र जीविकोपार्जनको लागि चाहिने न्यूनतम खर्च, उपचार हुन नसक्ने किसिमको क्षति पुगेकोमा पीडित व्यक्तिको उमेर र निजको पारिवारिक दायित्व तथा पीडित व्यक्तिले दाबी गरेका कुराहरूमध्ये उचित र उपयुक्त देखिएका आधारमा अदालतले क्षतिपूर्ति निर्धारण गर्दछ।

४.६ अदालतबाट क्षतिपूर्ति दिने आदेश भएमा पीडितले के कसरी क्षतिपूर्ति पाउन सक्छ ?

क्षतिपूर्ति दिने गरी अदालतबाट आदेश भए पछि एक वर्षभित्र पीडित वा निजको नजिकको हकवालाले पीडित थुनामा रहेको जिल्लाको प्रमुख जिल्ला अधिकारी समक्ष निवेदन दिनु पर्छ। निवेदनसाथ अदालतको आदेशको प्रतिलिपि समेत संलग्न गर्नु पर्छ। त्यसरी निवेदन परेको ३५ दिनभित्र प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट निवेदकलाई क्षतिपूर्तिको रकम प्राप्त हुन्छ। म्यादभित्र निवेदन नदिएमा क्षतिपूर्तिको रकम प्राप्त हुन सक्दैन।

०५ मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारको कसूर र उपचार सम्बन्धी व्यवस्था

५.१ मानव बेचविखन सम्बन्धी कसूर भनेको के हो ?

कसैले कुनै पनि उद्देश्यले मानिस बेच्ने वा किन्ने, कुनै प्रकारको फाईदा लिई वा नलिई वेश्याबृत्तिमा लगाउने, प्रचलित कानून बमोजिम बाहेक मानिसको अङ्ग झिक्ने, वेश्यागमन गर्ने कार्य गरेमा मानब बेचविखन सम्बन्धी कसूर गरेको मानिन्छ।

५.२ मानव ओसारपसार सम्बन्धी कसूर भनेको के हो ?

कसैले किन्ने वा बेच्ने उद्देश्यले मानिसलाई विदेशमा लैजाने, वेश्यावृत्तिमा लगाउने वा शोषण गर्ने उद्देश्यले कुनै प्रकारले ललाई फकाई गर्ने, प्रलोभनमा पार्ने, झुक्याउने, जालसाज, जबर्जस्ती, करकाप, अपहरण, शरीर बन्धक राख्ने जस्ता कार्य गरी कसैलाई बसिरहेको घर, स्थान वा व्यक्तिबाट छुटाई लग्ने वा आफूसँग राख्ने वा आफ्नो नियन्त्रणमा लिने वा कुनै स्थानमा राख्ने, अभिभावक वा संरक्षकलाई प्रलोभनमा पार्ने, डर धाक धम्की दिने, करकापमा पार्ने जस्ता कार्य गरी कसैलाई नेपाल भित्रको कुनै एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा वा विदेशमा लैजाने वा अरू कसैलाई दिने कार्य गरेमा मानब ओसारपसार सम्बन्धी कसूर गरेको मानिन्छ।

५.३ मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार सम्बन्धी कसूरको उजूरी कसले, कहाँ र कहिले दिनुपर्छ ?

मानब बेचबिखन तथा ओसारपसार सम्बन्धी कसूर गरेको, गरिरहेको वा गर्न लागेको थाहा पाउने जोसुकै व्यक्तिले नजिकको प्रहरी कार्यालयमा जहिलेसुकै पनि उजूरी दिन सक्छ।

५.४ मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार सम्बन्धी मुद्दा कस्तो मुद्दा हो ?

मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार सम्बन्धी मुद्दा गम्भीर प्रकृतिको फौजदारी मुद्दा हो र यो सरकार वादी भई चल्ने मुद्दा हो। यस्तो मुद्दामा सम्बन्धित प्रहरी कार्यालयले अनुसन्धान तहकिकात गर्छ र सरकारी वकीलले वहस पैरवी र प्रतिरक्षा गर्दछ।

५.५ मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार सम्बन्धी कसूरका पीडितका के कस्ता अधिकारहरू हुन्छन् ?

मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार सम्बन्धी कसूरका पीडितलाई आफ्नो छुट्टै कानून व्यवसायी राख्न पाउने, अदालतको अनुमति लिई दोभाषे वा अनुवादक राख्न पाउने, प्रहरी कार्यालयसँग आवश्यक सुरक्षा पाउने, कसूरदारबाट जरिवानाको पचास प्रतिशत बराबरको रकममा नघट्ने गरी मनासिब माफिकको क्षतिपूर्ति पाउने, उजूरीकर्ताले चाहेमा नाम गोप्य राख्न पाउने, मुद्दाको कारबाही तथा सुनुवाई बन्द ईजलाशमा हुने समेतका अधिकारहरू प्राप्त हुन्छन् ।

५.६ मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार सम्बन्धी कसूरकासाथ, आफूलाई बेचविखन वा वेश्यावृत्तिमा लगाउन लागेको वा लगेको वा किनेको वा बेचेको वा वेश्यावृत्तिमा लगाएका थाहा पाई सो अवस्थाबाट बच्नको लागि उम्कन भाग्न खोज्दा कसैले बाधा अवरोध पुऱ्याएमा सो अवस्थाबाट उम्कन भाग्नको लागि कुनै कार्य गर्दा त्यस्तो बाधा अवरोध गर्ने व्यक्तिको मृत्यु भएमा वा निजलाई कुनै प्रकारको चोटपटक लागेमा त्यस्तो व्यक्तिलाई कुनै प्रकारको सजाय हुँदैन ।

५.७ पीडितको उद्धार, पुनर्स्थापना तथा पुनर्मिलन सम्बन्धी के कस्तो व्यवस्था रहेका छन् ?

विदेशमा बेचिएको नेपाली नागरिकलाई नेपाल सरकारले उद्दार गर्छ साथै पीडितको उद्दारका सम्बन्धमा सरकारले स्थापना गरेका वा सहयोग गरेका पुर्नस्थापना केन्द्रबाट पीडितले शारीरिक वा मानसिक उपचार गराउन, सामाजिक रूपमा पुनर्स्थापना गर्न र पारिवारिक पुनर्मिलन सम्बन्धी सुविधा प्राप्त गर्न सक्छन् ।

५.८ पुनर्स्थापना केन्द्रहरूले के कस्तो सुविधा उपलब्ध गराउँछन् ?

पुनर्स्थापना केन्द्रहरूले पीडितलाई औषधि उपचार, परामर्श सेवा, शिक्षा, सीपमूलक तालिम दिने, सीपमूलक तालिमप्राप्त व्यक्तिलाई व्यवसायको लागि बीउ पूँजी (सिड मनी)उपलब्ध गराउने तथा तालिमप्राप्त व्यक्तिलाई रोजगार बजार सम्बन्धी सूचना दिन्छन् ।

५.९ मानिस किन्ने वा बेच्नेलाई कति सजाय हुन्छ ?

मानिस किन्ने वा बेच्नेलाई बीस वर्ष कैद र दुई लाख रूपैयाँ जरिवाना हुन्छ ।

५.१० वेश्यावृत्तिमा लगाउनेलाई कति सजाय हुन्छ ?

कुनै प्रकारको फाइदा लिई वा नलिई वेश्यावृत्तिमा लगाउनेलाई कसूरको मात्रा अनुसार १० वर्षदेखि १५ वर्षसम्म कैद र ५० हजार रूपैयाँदेखि १ लाख रूपैयाँसम्म जरिवाना हुन्छ।

५.११ मानव अंग झिक्नेलाई कति सजाय हुन्छ ?

कानून बमोजिम बाहेक मानिसको कुनै अङ्ग झिक्नेलाई १० वर्ष कैद र २ लाख रूपैयाँदेखि ५लाख रूपैयाँसम्म जरिवाना हुन्छ।

५.१२ वेश्यागमन गर्नेलाई कति सजाय हुन्छ ?

वेश्यागमन गर्नेलाई १ महिनादेखि ३ महिनासम्म कैद र २ हजार रूपैयाँदेखि ५ हजार रूपैयाँसम्म जरिवाना हुन्छ।

५.१३ किन्न, बेच्न वा वेश्यावृत्तिमा लगाउने उद्देश्यले मानिसलाई विदेश लैजानेलाई कति सजाय हुन्छ ?

किन्न, बेच्न वा वेश्यावृत्तिमा लगाउने उद्देश्यले मानिसलाई विदेश लैजानेलाई १० वर्षदेखि १५ वर्षसम्म कैद र ५० हजार रूपैयाँदेखि १ लाख रूपैयाँसम्म जरिवाना र बालबालिका लगेको भए १५ वर्षदेखि २० वर्षसम्म कैद र १ लाख रूपैयाँदेखि २ लाख रूपैयाँसम्म जरिवाना हुन्छ।

५.१४ किन्न, बेच्न वा वेश्यावृत्तिमा लगाउने उद्देश्यले मानिसलाई नेपाल भित्रको एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा लैजानेलाई कति सजाय हुन्छ ?

किन्न, बेच्न वा वेश्यावृत्तिमा लगाउने उद्देश्यले मानिसलाई नेपाल भित्रको एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा लैजानेलाई १० वर्ष कैद र ५० हजार रूपैयाँदेखि १ लाख रूपैयाँसम्म जरिवाना र बालबालिका लगेको भए १० वर्षदेखि १२ वर्षसम्म कैद र १ लाख रूपैयाँ जरिवाना हुन्छ।

५.१५ शोषण गर्ने उद्देश्यले मानिसलाई नेपाल भित्रको एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा लैजानेलाई कति सजाय हुन्छ ?

शोषण गर्ने उद्देश्यले नेपालभित्रको एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा लैजानेलाई १ वर्षदेखि २ वर्षसम्म कैद र विदेश लगेको भए २ वर्षदेखि ५ वर्षसम्म कैद सजाय हुन्छ।

५.१५ संरक्षकलाई प्रलोभनमा पारी, डर, त्रास, धाक, धम्की दिई वा करकापमा पारी विदेशमा लैजाने समेतलाई के कस्तो सजाय हुन्छ ?

संरक्षकलाई प्रलोभनमा पारी, डर, त्रास, धाक, धम्की दिई वा करकापमा पारी कसैलाई बसिरहेको घर, स्थान वा व्यक्तिबाट छुटाई लग्ने वा आफूसँग राख्ने वा आफ्नो नियन्त्रणमा लिने वा कुनै स्थानमा राख्ने वा नेपालभित्रको एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा वा विदेशमा लैजाने वा अरू कसैलाई दिने कसूर गर्नेलाई सात वर्षदेखि दश वर्षसम्म कैद हुन्छ ।

५.१६ मानव बेचबिखन वा ओसारपसारको कसूर गर्न दुरूत्साहन, षड्यन्त्र वा उद्योग गर्नेलाई के कस्तो सजाय हुन्छ ?

मानव बेचबिखन वा ओसारपसारको कसूर गर्न दुरूत्साहन, षड्यन्त्र वा उद्योग गर्नेलाई वा सो कसूरको मतियारलाई सो कसूर गर्दा हुने सजायको आधा सजाय हुन्छ ।

०६ वैदेशिक रोजगार : कसूर र उपचार सम्बन्धी व्यवस्था

६.१ वैदेशिक रोजगार भनेको के हो ?

कुनै एक देशका नागरिक अर्को देशमा गएर आय आर्जनको काममा संलग्न हुने कार्यलाई वैदेशिक रोजगार भनिन्छ। वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४ ले वैदेशिक रोजगारलाई कामदारले विदेशमा पाउने रोजगारको रूपमा परिभाषा गरेको छ।

६.२ वैदेशिक रोजगारमा पठाउने कुनै इजाजतपत्रवाला संस्थाले पुऱ्याउनु पर्ने प्रक्रियाहरू के के हुन् ?

इजाजतपत्रवालाले वैदेशिक रोजगारमा नेपाली कामदार पठाउने कारवाही शुरू गर्न पूर्व वैदेशिक रोजगार विभागको पूर्व स्वीकृति लिनुपर्ने, पूर्व स्वीकृति लिई सकेपछि वैदेशिक रोजगारमा कामदारको माग भई आएमा इजाजतपत्रवालाले तोकिए बमोजिमको विवरण खुल्ने गरी कामदार छनौट गर्न कुनै राष्ट्रिय स्तरको दैनिक प्रत्रिकामा कम्तिमा सात दिनको म्याद दिई विज्ञापन प्रकाशन गर्नु पर्ने र सो को जानकारी विभागलाई दिनु पर्छ।

६.३ इजाजतपत्रवालाले अनुमति पाई व्यक्तिको छनौट गरिसकेपछि कति अवधि भित्र कामदारलाई रोजगारमा पठाउनु पर्छ ?

विभागबाट स्वीकृति प्राप्त गरिसकेपछि इजाजतपत्रवालाले सम्बन्धित मुलुकमा प्रवेश गर्ने अवधि किटान भएकोमा सो अवधिभित्र र अवधि किटान नभएकोमा तीन महिनाभित्र सम्बन्धित कामदारलाई वैदेशिक रोजगारमा पठाउनु पर्छ।

६.४ इजाजतपत्रवालाले वैदेशिक रोजगारमा जाने कामदारलाई बुझाई स्पष्ट गर्नुपर्ने कुरा के के हुन् ?

वैदेशिक रोजगारका लागि प्रस्थान गर्नुअघि इजाजतपत्रवाला र कामदारबीच रोजगारका सेवा, शर्त तथा दुवै पक्षले पालना गर्नु पर्ने शर्त र कामदारले पाउने पारिश्रमिकको सम्बन्धमा कामदारलाई स्पष्टसँग बुझाई करार (सम्झौता) गर्नु पर्छ। साथै छनौट भएको कामदारको वैदेशिक रोजगारीमा जाने मुलुकबाट प्रवेशाज्ञा प्राप्त भएको जानकारी इजाजतवालाले दिएपछि जाने कामदारले इजाजतपत्रवालाको कार्यालयमा रकम जम्मा गरेकोमा सोको भरपाई इजाजतपत्रवालाले कामदारलाई दिनु पर्छ।

६.४ तोकिएको म्याद भित्र इजाजतपत्रवालाले वैदेशिक रोजगारमा नपठाएमा के उपचार प्राप्त हुन्छ ?

तीन महिनाभित्र इजाजतपत्रवालाले कामदारलाई वैदेशिक रोजगारमा पठाउन नसकेमा सम्बन्धित इजाजतपत्रवालाले सम्बन्धित कामदारबाट बुझिलिएको रकम र सो रकममा वार्षिक बीस प्रतिशतले हुने ब्याजको रकम समेत जोडी तीस दिनभित्र फिर्ता गर्नु पर्छ।

६.५ वैदेशिक रोजगारमा जानु पूर्व कामदारले ध्यान दिनु पर्ने कुराहरू के के हुन् ?

कुन रोजगारीको लागि कुन मुलुक जाने हो त्यसका लागि राम्रोसँग बुझेर मात्र जाने, वैदेशिक रोजगारीका लागि विभिन्न पत्र पत्रिकामा प्रकाशित हुने सूचनाको आधिकारिकताका बारेमा बुझ्ने, आधिकारिकताको लागि वैदेशिक रोजगार विभाग वा वैदेशिक रोजगार प्रबर्द्धन बोर्डमा सम्पर्क गर्ने, जानु पूर्व केही सीप सिकेर, आफूले गर्ने काम र पाउने तलव तथा अन्य सुविधाका बारेमा जानकारी लिनु पर्छ। साथै रोजगारीमा जाँदा स्वदेशी विमानस्थलको प्रयोग गर्ने र आवश्यक पर्दा सर्म्पक गर्नु पर्ने सम्बद्ध ब्यक्ति र निकायको नाम, ठेगाना र फोन नं. लिएर जानुपर्छ।

६.६ वैदेशिक रोजगारमा जाने व्यक्तिले आफूसाथ लैजानु पर्ने अत्यावश्यक कागजातहरू र ध्यान दिनु पर्ने अन्य कुराहरू के के हुन् ?

राहदानी, शैक्षिक तथा तालिम प्रमाणपत्र, अनुभवको प्रमाणपत्र नागरिकता, प्रवेशाज्ञा, स्वास्थ्य परीक्षण र बीमा गरेको सक्कल कागजात, अभिमूखिकरण तालिम लिएको प्रमाण पत्र, सम्झौता पत्र, श्रम स्वीकृति पत्र, हवाई टिकट आदि कागजात लैजानु पर्छ र सो को एक प्रति परिवारलाई राख्न दिनु पर्छ। साथै काम सम्बन्धी तालिम लिने, स्वास्थ्य परीक्षण गराउने, बीमा गराउने, पूर्व प्रस्थान अभिमूखिकरण तालिम लिने जस्ता कुरामा ध्यान दिनु पर्छ।

६.७ वैदेशिक रोजगारमा जाने व्यक्तिले के के कुराहरूको जानकारी लिनु पर्छ ?

आफू जाने देशको भौगौलिक स्थिति, हावापानी, रहन सहन, धर्म, कानून, काम गर्ने वातावरण आदिका बारेमा सामान्य जानकारी लिनु पर्छ। वैदेशिक रोजगार सम्बन्धी कुनै पनि सूचना वा जानकारीका बारेमा बुझ्नू परेमा वैदेशिक रोजगार बिभाग र वैदेशिक रोजगार प्रवर्द्धन बोर्डको सचिवालयको ठेगानामा सम्पर्क गरी बुझ्न सकिन्छ। साथै हालसम्म सरकारले संस्थागत रूपमा वैदेशिक रोजागारका लागि १०८ वटा देशहरूमा खुला गरेको हुँदा ती देशहरू बाहेक अन्य देशमा अथवा सरकारले निषेध गरेको देशमा काममा जानु हुँदैन।

६.८ वैदेशिक रोजगारका लागि गएका कामदारले ध्यान दिनु पर्ने कुराहरू के के हुन् ?

काम गर्न जाने मुलुकको नेपाली राजदुतावास, श्रम सहचारी, गैर आवसीय नेपाली संघ एवं नेपाली संघ संस्था आदिको सम्पर्क ठेगाना फोन नं. आफ्नो साथमा राख्नु पर्छ । विदेशमा रहँदा नेपाली राजदुतावास, नेपाली संघ सस्था र आफ्नो घर परिवारको नियमित सर्म्पकमा रहनु पर्छ । काम गरिरहेको वा काम गर्न गएको कम्पनी छोडी अन्यत्र काम गर्न जानु हुँदैन । आफूले कमाएको पैसा बैंक मार्फत पठाउनु पर्छ । रोजगारीमा जाँदा पान मसला, पराग, मर्चा तथा अन्य सुर्तिजन्य पदार्थ, मदिरा लैजान हुँदैन । सम्वन्धित मूलुकको, आफूले काम गर्ने कम्पनीको नियमको पालना गर्नु पर्छ, अरूको धर्म संस्कृतिको सम्मान गर्नु पर्छ । अनावश्यक झै झगडा र हड्ताल गर्नु हुँदैन ।

६.९ इजाजत पत्र नलिई वैदेशिक रोजगार ब्यवसाय सञ्चालन गरेमा कति सजाय हुन्छ ?

कसैले इजाजत पत्र नलिई वैदेशिक रोजगार ब्यवसाय सञ्चालन गरेमा तीन लाख रूपैयाँ देखि पाँच लाख रूपैयाँसम्म जरीवाना र तीन वर्ष देखि सात बर्षसम्म कैद हुन्छ ।

६.१० झुठा आश्वासन वा प्रलोभनमा पारी कुनै रकम लिएमा वा विदेश पठाएमा कति सजाय हुन्छ ?

कसैले कसैलाई वैदेशिक रोजगार लगाई दिन्छु भनी झुठा आश्वासन वा प्रलोभनमा पारी कुनै रकम लिएमा वा विदेश पठाएमा त्यसरी लिएको रकम र सोको पचास प्रतिशतले हुने हर्जाना बापत असूल गरी त्यस्तो ब्यक्तिलाई विदेश जान र आउन लागेको खर्च समेत भराई निजलाई तीन लाख रूपैयाँ देखि पाँच लाख रूपैयाँसम्म जरीवाना र तीन वर्ष देखि सात बर्षसम्म कैद हुनेछ । विदेश पठाइ नसकेको भए सो सजायको आधा सजाय हुनेछ ।

६.११ वैदेशिक रोजगार विभागको स्वीकृति नलिई कामदार पठाएमा कति सजाय हुन्छ ?

इजाजतपत्रवालाले वैदेशिक रोजगार विभागको स्वीकृति नलिई कामदार पठाएमा त्यस्तो इजाजतपत्रवालालाई ३ लाख रूपैयाँ देखि ५ लाख रूपैयाँ सम्म जरिवाना र ३ बर्ष देखि ७ वर्षसम्म कैद हुन्छ र त्यस्तो इजाजतपत्रवालाको इजाजत पत्र समेत रद्द हुनेछ ।

६.१२ नाबालक (१८ बर्ष मुनिका) लाई वैदेशिक रोजगारमा पठाएमा कति सजाय हुन्छ ?

कुनै इजाजतपत्रवालाले १८ बर्ष मुनिकालाई वैदेशिक रोजगारमा पठाएमा त्यस्तो इजाजतपत्रवालालाई तीन लाख रूपैयाँ देखि पाँच लाख रूपैयाँ सम्म जरिवाना र ३ बर्ष देखि ७ वर्षसम्म कैद हुनेछ।

६.१३ सरकारले खुला नगरेको मुलुकमा कुनै इजाजतपत्रवालाले कुनै कामदार पठाएमा कति सजाय हुन्छ ?

सरकारले खुला नगरेको मुलुकमा कुनै कामदार पठाएमा त्यसरी कामदार पठाउने इजाजतपत्रवालालाई ३ लाख रूपैयाँ देखि ७ लाख रूपैयाँ सम्म जरिवाना र ३ बर्ष देखि ५ वर्षसम्म कैद हुनेछ।

६.१४ सम्झौताका शर्त विपरीत काममा लगाएमा कति सजाय हुन्छ ?

कुनै इजाजतपत्रवालाले कुनै कामदारलाई जुन कामको लागि वैदेशिक रोजगारमा पठाएको हो सो काममा नलगाई अर्को काममा लगाएमा वा जति पारिश्रमिक र सुविधा दिने भनी लगेको हो सो भन्दा कम पारिश्रमिक र सुविधामा काम लगाएमा विभागले त्यस्तो इजाजतपत्रवालालाई १ लाख रूपैयाँ जरीवाना गर्नेछ र जति पारिश्रमिक र सुविधा दिएको हो सो रकम विभागले इजाजतपत्रवालाबाट कामदारलाई भराइदिनु पर्नेछ।

६.१५ वैदेशिक रोजगार सम्बन्धी कसूरमा कहाँ र कति समय भित्र उजुरी गर्न सकिन्छ ?

इजाजतपत्र नलिई वैदेशिक रोजगार ब्यवसाय सञ्चालन गरेमा, इजाजतपत्रवालाले स्वीकृति नलिई कामदार पठाएमा, नाबालिगलाई वैदेशिक रोजगारमा पठाएमा, सरकारले खुला नगरेका मुलुकमा कामदार पठाएमा र लिखत वा प्रतिवेदन लुकाएमा वा हेरफेर गरेमा वा अन्य कुनै वैदेशिक रोजगार सम्बन्धी कसूरमा सो भए गरेको मितिले १ बर्ष भित्र वैदेशिक रोजगार विभागमा उजुरी दिनु पर्छ। साथै, विदेशमा रहेकाको हकमा कामदार स्वदेश आइपुगेको मितिले १ बर्ष भित्र उजुरी दिन सकिन्छ।

०७ ज्येष्ठ नागरिकका अधिकार सम्बन्धी व्यवस्था

७.१ कस्तो व्यक्ति ज्येष्ठ नागरिक र कस्तो व्यक्ति असहाय ज्येष्ठ नागरिक हो ?

साठी वर्ष उमेर पूरा गरेको नेपाली नागरिक ज्येष्ठ नागरिक हो र जीवनयापन गर्ने कुनै आधार, आयस्रोत वा सम्पत्ति नभएको, पालनपोषण तथा हेरचाह गर्ने परिवारको कुनै सदस्य नभएको तथा परिवारको सदस्य भए पनि निजले पालनपोषण नगरी अपहेलित वा उपेक्षित जीवनयापन गर्नु परेको व्यक्तिलाई असहाय ज्येष्ठ नागरिक मानिन्छ ।

७.२ ज्येष्ठ नागरिकलाई परिचय पत्र कसले उपलब्ध गराउँछ ?

ज्येष्ठ नागरिकलाई आफू बसोबास गरेको गाउँ विकास समिति वा नगरपालिका मार्फत् सरकारले ज्येष्ठ नागरिक परिचयपत्र उपलब्ध गराउँछ ।

७.३ ज्येष्ठ नागरिकका अधिकारहरू के के हुन् ?

ज्येष्ठ नागरिक सम्बन्धी कानून अनुसार प्रत्येक नेपाली नागरिकलाई प्राप्त सबै अधिकारहरूका ज्येष्ठ नागरिकहरूलाई पनि प्राप्त हुन्छन् । यसका अतिरिक्त सम्मान प्राप्त गर्ने, इज्जत आमद अनुसार पालन पोषण तथा हेरचाह प्राप्त गर्ने, अन्याय परेमा उजूरी दिन पाउने र न्याय प्राप्त गर्ने, आफ्नो सम्पत्ति उपभोग गर्न पाउने, सरकारले आफ्नो सेवा लिएमा पारिश्रमिक तथा सुविधा प्राप्त गर्ने, भिक्षा माग्न तथा ईच्छा विपरीत सन्यासी, भिक्षु वा फकिर बन्न नपर्ने, सार्वजनिक सेवा, सुविधामा प्राथमिकता तथा छूट पाउने, सजायमा छूट पाउने तथा सामाजिक सुरक्षा पाउने समेतका अधिकारहरू समेत ज्येष्ठ नागरिकका अधिकार हुन् ।

७.४ ज्येष्ठ नागरिकको पालनपोषण तथा हेरचाह गर्ने कर्तव्य कस्को हुन्छ ?

आर्थिक हैसियत तथा इज्जत आमद अनुसार ज्येष्ठ नागरिकलाई पालनपोषण तथा हेरचाह गर्नु परिवारको प्रत्येक सदस्यको कर्तव्य हुन्छ । आफ्नो अंश नलिएको अलग नबसेको ज्येष्ठ नागरिकलाई रोजेको परिवारको सदस्यले साथमा राखी पालनपोषण गर्नु पर्छ । कसैले पनि ज्येष्ठ नागरिकको इच्छा विपरीत निजलाई परिवारबाट अलग राख्न वा अलग बस्न बाध्य गराउनु हुँदैन ।

७.५ ज्येष्ठ नागरिकको परिवारका सदस्य को को हुन् ?

सगोलको छोरा, बुहारी, छोरी, छोरातर्फको नाति, नातिनी र त्यस्तो कोही नभएमा छुट्टिई भिन्न बसेको छोरा, बुहारी, छोरी, छोरातर्फको नाति, नातिनी तथा त्यस्तो कोही नभएमा नजिकका अन्य नातेदार ज्येष्ठ नागरिकको परिवारको सदस्यहरू हुन् ।

७.६ हेरचाह केन्द्र र दिवा सेवा केन्द्र भनेको के हो ?

हेरचाह केन्द्र भनेको ज्येष्ठ नागरिकलाई दिउँसो तथा रातिको समयमा पालनपोषण तथा हेरचाह गर्ने स्थापना तथा सञ्चालन भएको घर, आश्रम वा अन्य संरचना हो र दिवा सेवा केन्द्र भनेको दिउँसोको समयमा हेरचाह गर्नको लागि स्थापना तथा सञ्चालन भएको घर, आश्रम वा अन्य संरचना हो ।

७.७ परिवारको सदस्य, नातेदार वा हकवालाले पालन पोषण नगरेमा कहाँ उजुरी दिन सकिन्छ ?

ज्येष्ठ नागरिकको पालनपोषण तथा हेरचाह गर्नु पर्ने कर्तव्य भएको परिवारको सदस्य, नातेदार वा हकवालाले आफूसँगै राखी पालनपोषण तथा हेरचाह नगरेमा वा गर्ने व्यवस्था नगरेमा ज्येष्ठ नागरिकले गाउँ विकास समिति वा नगरपालिकाको वडा अध्यक्ष समक्ष उजूरी दिन सक्नेछ ।

७.८ ज्येष्ठ नागरिकलाई पालन पोषण नगरेको सम्बन्धी उजूरीमा के कस्तो कारवाही हुन्छ ?

पालन पोषण नगरेको भन्ने सम्बन्धी उजूरी वडा अध्यक्षले जाँचबुझ गरी पालनपोषण तथा हेरचाह गर्नु पर्ने परिवारको सदस्य, नातेदार वा हकवालाबीच मेलमिलाप गराइ दिन सक्छन् । मेलमिलाप नभए ज्येष्ठ नागरिकलाई पालनपोषण तथा हेरचाह गर्ने परिवारको सदस्य नातेदार वा हकवालालाई पालन पोषण गर्न लिखित आदेश दिन्छन् । त्यस्तो आदेश उपर चित्त नबुझी कसैको निवेदन परेमा गाउँ विकास समितिको अध्यक्ष वा नगरपालिकाको प्रमुखले दुवै पक्षलाई बोलाई सम्झाई-बुझाई ज्येष्ठ नागरिकलाई पालनपोषण तथा हेरचाह गर्ने परिवारको सदस्य, नातेदार वा हकवालालाई लिखित आदेश दिन्छन् । कसैले त्यस्तो आदेशको पालना पनि नगरेमा सो व्यक्तिको कुनै पनि विषयको सिफारिस अध्यक्षले नगर्ने सम्मको कारवाही गर्छन् ।

७.९ के कस्तो सम्पत्ति ज्येष्ठ नागरिकले आफूखुसी गर्न पाउँछन् ?

आफ्नो जीउनी, अंशबण्डा गरिरहनु नपर्ने सम्पत्ति तथा आफ्नो अंशभागको चल, अचल र त्यस्तो सम्पत्तिबाट बढे बढाएको सम्पत्ति ज्येष्ठ नागरिकले आफूखुश गर्न पाउँछन्। कसैलाई बाँड्नु वा दिनु पर्दैन।

७.१० अड्डा अदालतमा परेको मुद्दाको सम्बन्धमा ज्येष्ठ नागरिकले के कस्तो प्राथमिकता तथा सुविधा पाउँछन् ?

ज्येष्ठ नागरिक मात्र पक्ष वा विपक्ष भएको मुद्दालाई अदालतले प्राथमिकता दिई कारबाही र किनारा गर्दछ। कुनै असहाय वा अशक्त ज्येष्ठ नागरिक मात्र पक्ष वा विपक्षी भएको मुद्दाको सुनुवाई गर्दा अदालतले निजको प्रतिरक्षा गर्ने कानून व्यवसायी राखेर मात्र गर्नु पर्छ। आर्थिक अवस्था कमजोर भएकोले मुद्दाको प्रतिरक्षा गर्न कानून व्यवसायी नियुक्त गर्न नसक्ने ज्येष्ठ नागरिकले अदालत समक्ष निवेदन दिएमा सम्बन्धित अदालतले निजको लागि वैतनिक कानून व्यवसायीको सेवा उपलब्ध गराइ दिन्छ। साथै ज्येष्ठ नागरिकसँग सम्बन्धित कुनै काममा सम्बन्धित निकायले प्राथमिकता दिई त्यस्तो काम कारबाही सम्पादन गरिदिनु पर्नेछ।

७.११ कैद सजाय पाएको ज्येष्ठ नागरिकलाई के कस्तो छूट हुन्छ ?

कैद भोगिरहेको ज्येष्ठ नागरिकलाई उमेर र कसूर हेरी ६५ वर्ष उमेर पूरा भई ७० वर्ष ननाघेकोलाई २५ प्रतिशतसम्म, ७० वर्ष उमेर पूरा भई ७५ वर्ष ननाघेकोलाई ५० प्रतिशतसम्म तथा ७५ वर्ष उमेर पूरा भएकालाई ७५ प्रतिशतसम्म कैद सजायमा छूट हुनसक्छ। साथै, अशक्त ज्येष्ठ नागरिक वा ७५ वर्ष उमेर पूरा गरेको ज्येष्ठ नागरिकलाई अदालतले कारागारको सट्टा हेरचाह केन्द्रमा राख्ने आदेश दिन सक्छ।

७.१२ हेरचाह केन्द्रमा बस्ने ज्येष्ठ नागरिकको अन्त्येष्ठी तथा सम्पत्ति सम्बन्धमा के हुन्छ ?

हेरचाह केन्द्रमा मृत्यु भएको ज्येष्ठ नागरिकको अन्त्येष्ठी सामाजिक परम्परा अनुसार वा निजले इच्छाएको धार्मिक परम्परा अनुसार सम्बन्धित हेरचाह केन्द्रले गराउने व्यवस्था मिलाउनु पर्छ र हेरचाह केन्द्रमा बस्ने ज्येष्ठ नागरिकको मृत्यु भएमा निजको बाँकी सम्पत्ति सम्बन्धित हेरचाह केन्द्रको हुन्छ तर हेरचाह खर्च दिई परिवारका सदस्यले हेरचाह केन्द्रमा राखेको भए ज्येष्ठ नागरिकको मृत्यु भए पछिको सम्पत्ति हेरचाह केन्द्रले हेरचाह गरे बापत लाग्ने खर्च कटाई बाँकी रकम परिवारको सदस्य वा नातेदार वा हकवालालाई फिर्ता दिनु पर्छ।

७.१३ हेरचाह केन्द्र तथा दिवासेवा केन्द्रले सही रूपमा काम गरे नगरेको सम्बन्धमा कसले र कसरी निरीक्षण गर्छ ?

महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयले सबै र जिल्ला ज्येष्ठ नागरिक कल्याण समितिले आफ्नो क्षेत्रभित्रको हेरचाह केन्द्र र दिवासेवा केन्द्रको निरीक्षण गर्ने गराउने कार्य गर्दछ। हेरचाह केन्द्र वा दिवा सेवा केन्द्रले पूर्वाधार र सुविधाको व्यवस्था गरेको नपाएमा वा कुनै अनियमितता भएको देखेमा पूर्वाधार र सुविधाको व्यवस्था गर्न, सुधार गर्न र अनियमितता हटाउन समय तोकी आवश्यक निर्देशन दिन सक्छ र सोको पालना गर्नु सम्बन्धित हेरचार केन्द्र वा दिवा सेवा केन्द्रको सञ्चालकको कर्तव्य हुन्छ।

७.१४ सार्वजनिक सेवा सुविधा उपयोग गर्दा ज्येष्ठ नागरिकलाई के कस्ता छूट तथा सुविधा उपलब्ध हुन्छन् ?

सार्वजनिक सवारी साधनमा सम्बन्धित सवारी धनी वा सञ्चालकले ज्येष्ठ नागरिकको लागि कम्तीमा दुईवटा सीट सुरक्षित राख्नु पर्छ र यात्रु भाडादरमा कम्तीमा पचास प्रतिशत छुट दिनु पर्छ। प्रत्येक स्वास्थ्यसंस्थाले ज्येष्ठ नागरिकलाई प्राथमिकता दिई स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्नु पर्छ। नेपाल सरकारले तोकेकोस्वास्थ्य संस्थाले सरकारले तोकेको संख्याका ज्येष्ठ नागरिकले त्यस्तो संस्थामा उपचार गराउँदा लाग्ने शुल्कमा कम्तीमा पचास प्रतिशत छुट दिनु पर्छ। खानेपानी, बिजुली, टेलिफोन लगायत सार्वजनिक सेवा प्रदान गर्ने अन्य संस्थाले सेवा प्रदान गर्दा ज्येष्ठ नागरिकलाई प्राथमिकता दिनु पर्छ।

७.१५ ज्येष्ठ नागरिकका अधिकार हनन गर्नेलाई के कस्तो सजाय हुन्छ र कहाँ मुद्दा लाग्छ ?

हेरचाह केन्द्र वा दिवा सेवा केन्द्रका प्रमुख, सञ्चालक, कर्मचारी वा अन्य कुनै व्यक्तिले ज्येष्ठ नागरिकको सम्पत्ति लिने बदनियतले कुनै काम गरे गराएमा एक वर्षदेखि पाँच वर्षसम्म कैद वा बिगो बमोजिम जरिवाना वा दुवै सजाय हुन्छ। ज्येष्ठ नागरिकलाई भिक्षा माग्न लगाउनेलाई तीन महिनासम्म कैद वा पच्चीस हजार रूपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुन्छ। ईच्छा विपरीत ज्येष्ठ नागरिकलाई सन्यासी, भिक्षु वा फकिर बनाउनेलाई एक वर्षसम्म कैद वा पचास हजार रूपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुन्छ। अशक्त ज्येष्ठ नागरिक वा पचहत्तर वर्ष उमेर पूरा गरेको ज्येष्ठ नागरिक विरूद्ध कुनै कसूर गरेमा कानून बमोजिम हुने सजायमा पच्चीस प्रतिशत थप सजाय हुन्छ। उल्लिखित कसूर सम्बन्धी मुद्दा जिल्ला अदालतमा लाग्छ।

७.१६ ज्येष्ठ नागरिकप्रति सबैको के कस्तो कर्तव्य हुन्छ ?

सार्वजनिक सवारी साधन, सार्वजनिक कार्य, स्वास्थ्य सेवा, धार्मिक तथा सार्वजनिक स्थलमा ज्येष्ठ नागरिकलाई आवश्यक सेवा, सुविधा र सहयोग प्रदान गर्नु गराउनु सबैको कर्तव्य हुन्छ।

०८ कानूनी सहायता सम्बन्धी व्यवस्था

८.१ कानूनी सहायता भनेको के हो ?

कानूनी सहायता भनेको असमर्थ व्यक्तिलाई सरकारको तर्फबाट दिइने कानूनी राय सल्लाह तथा त्यस्तो व्यक्तिको तर्फबाट अड्डा अदालतहरूमा गरिने बहस पैरवी, लेखापढी तथा कानूनी कारबाहीका सम्बन्धमा उपलब्ध हुने अन्य सेवा समेत हो।

८.२ संविधानले कानूनी सहायताको सम्बन्धमा के कस्तो हकको व्यवस्था गरेको छ ?

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४ को उपधारा (१०) ले असमर्थ पक्षलाई कानूनमा व्यवस्था भए बमोजिम निःशुल्क कानूनी सेवा पाउने हक हुने व्यवस्था गरेको छ।

८.३ कानूनी सहायता कसले उपलब्ध गराउँछ ?

असमर्थ पक्षलाई कानूनी सहायता नेपाल सरकारले उपलब्ध गराउँछ। सोका लागि केन्द्रमा कानुन मन्त्रीज्यूको अध्यक्षतामा तथा जिल्लामा पुनरावेदन सरकारी वकील कार्यालयका सहन्यायाधिवक्ता वा जिल्ला न्यायाधिवक्ताको अध्यक्षतामा जिल्लास्थित बार एशोसिएशनका अध्यक्ष र सचिव तथा दुईजना कानून व्यवसायी रहेको समिति रहन्छ। सोही समितिले व्यवस्था गरेका कानून व्यवसायीहरू मार्फत कानूनी सहायता उपलब्ध गराइन्छ।

८.४ कानूनी सहायता प्राप्त गर्न के गर्नु पर्छ ?

कानूनी सहायता प्राप्त गर्न चाहने व्यक्तिले कानूनी सहायता प्राप्त गर्न खोजेको विषय, पारिवारिक स्थिति तथा आर्थिक स्थितिको विवरण सहितका प्रमाण संलग्न गरी जिल्लाको कानूनी सहायता समितिमा दरखास्त दिनु पर्नेछ। त्यस्तो दरखास्तसाथ गाउँ विकास समितिको अध्यक्ष वा सदस्य वा सचिवले वा नगरपालिकाको वडाको अध्यक्षको सिफारिस समेत संलग्न गर्नु पर्छ। दरखास्त फाराम भर्न नजान्ने वा समितिमा दरखास्त फाराम भर्न नसक्ने व्यक्तिको हकमा निजले पत्याएको अरू व्यक्तिले समेत समितिमा दरखास्त दिन सक्छ। दरखास्त पेश भए पछि समितिले पैंतालीस दिनभित्र कानूनी सहायता उपलब्ध गराउने सम्बन्धी निर्णय गरी कुनै कानुन व्यवसायी मार्फत कानूनी सहायता उपलब्ध गराउँछ।

८.५ कस्तो व्यक्तिलाई कानूनी सहायता उपलब्ध गराइन्छ र सो बापत कति दस्तुर लाग्छ ?

वार्षिक चालीस हजार रूपैयाँभन्दा वा सोभन्दा कम आय हुने व्यक्तिलाई कानूनी सहायता उपलब्ध गराइन्छ। धेरै व्यक्तिको दरखास्त परेमा प्राथमिकताका आधारमा कानूनी सहायता उपलब्ध गराइन्छ। कानूनी सहायता उपलब्ध गराउँदा सुरूमा कुनै दस्तुर लाग्दैन। कानूनी सहायता प्राप्त गरेको कारणबाट कुनै सम्पत्ति वा आर्थिक लाभ प्राप्त गरेमा सोको १० प्रतिशत रकम कानूनी सहायता उपलब्ध गराउँदा लागेको खर्च स्वरूप सोधभर्ना दिनु पर्छ तर मर्का पर्ने पक्षलाई समितिले सोधभर्ना दिनु नपर्ने गरी छूट समेत दिन सक्छ।

८.६ कानूनी सहायता उपलब्ध गराउन खटिएको कानून व्यवसायीले मुद्दा बिगारेमा के गर्नु पर्छ ?

आफ्नो मुद्दामा कानूनी सहायता उपलब्ध गराउन समितिले तोकेको हेलचेक्र्याइँ वा लापरबाही गरी मुद्दा बिगारेमा सोको जानकारी तुरून्त समितिलाई गराउनु पर्छ। त्यस्तो कानून व्यवसायीलाई कानून व्यवसायी परिषद्ले आवश्यक कारवाही गर्दछ।

८.७ कानूनी सहायता सम्बन्धी विषयमा थप जानकारीको लागि कहाँ सम्पर्क राख्नु पर्छ ?

कानूनी सहायता सम्बन्धी विषयमा थप जानकारी हासिल गर्न जिल्ला सदरमुकामस्थित कानुनी सहायता समितिको कार्यालय, अदालतहरू, नेपाल बार एशोसिएसनका कार्यालयहरू समेतमा सम्पर्क राख्न सकिन्छ।

०९ अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका अधिकार सम्बन्धी व्यवस्था

९.१ अपाङ्गता भएको व्यक्ति भन्नाले के बुझिन्छ ?

शारीरिक, मानसिक, बौद्धिक वा इन्द्रिय सम्बन्धी दीर्घकालीन अशक्तताद्धारा सृजित एवं उनीहरू प्रतिको सामाजिक दृष्टिकोण तथा विभिन्न वातावरणीय अवरोधहरूको कारणले समाजमा अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा पूर्ण र प्रभावकारी ढंगले सहभागी हुन समस्या वा कठिनाई भएको व्यक्तिलाई अपाङ्गता भएको व्यक्ति भन्ने बुझिन्छ ।

९.२ नेपालमा अपाङ्गताको वर्गीकरण के कसरी गरिएको छ ?

नेपालमा शारीरिक अङ्गहरू र शारीरिक प्रणालीमा भएको समस्या एवं कठिनाईको प्रकृति अनुसार अपाङ्गतालाई शारीरिक अपाङ्गता, दृष्टि सम्बन्धी अपाङ्गता, सुनाइ सम्बन्धी अपाङ्गता, श्रवणदृष्टिविहीन सम्बन्धी अपाङ्गता, स्वर र बोलाइसम्बन्धी अपाङ्गता, मानसिक अपाङ्गता र वहु-अपाङ्गता गरी सात प्रकारमा वर्गीकरण गरिएको छ । त्यसैगरी अशक्तताको गम्भीरताको दृष्टिकोणले अपाङ्गतालाई पूर्ण अशक्त अपाङ्गता, अति अशक्त अपाङ्गता, मध्यम अपाङ्गता र सामान्य अपाङ्गता भनी वर्गीकरण गरिएको छ ।

९.३ अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको मानव अधिकार भन्नाले के बुझिन्छ ?

अन्य सामान्य व्यक्तिहरू जस्तै अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू पनि मानव भएकोले अन्य सामान्य व्यक्तिका जे जस्ता मानव अधिकारहरू छन् ती सवै अधिकारहरू अपाङ्गता भएका व्यक्तिका पनि अधिकारहरू हुन् । संविधान, कानून तथा नेपाल पक्ष भएका मानव अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि संझौताद्धारा प्रत्याभूत गरिएका अधिकारहरू समष्टिगत रूपमा मानव अधिकारहरू हुन् । यद्यपि अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले यी अधिकारहरू अशक्तता तथा विभिन्न अवरोधहरूको कारणले अन्य व्यक्तिहरू सरह समान आधारमा पूर्ण रूपमा उपभोग गर्न नसकेको हुँदा ती अधिकारहरू उपभोग गर्न सक्षम एवं सम्भव तुल्याउन लिनु पर्ने उपायहरू जस्तो, पहुँचयुक्तता, जोखिम अवस्था तथा मानवीय संकटको अवस्थामा सुरक्षात्मक व्यवस्था, न्यायमा पहुँच, स्वतन्त्रता र सम्मानपूर्वक बस्न पाउने तथा समुदायमा समावेश गरिने समानता र गैर भेदभाव, कुराहरू समेत अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार अन्तर्गत पर्दछन् ।

९.४ अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार संरक्षणका लागि के कस्ता कानूनी संयन्त्रहरू छन् ?

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३, अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण ऐन, २०३९, अपाङ्ग संरक्षण तथा कल्याण नियमावली, २०५१, नेपाल पक्ष भएका मानव अधिकार सम्बन्धी महासन्धिहरू खासगरी सन् २००६ मा ग्रहण गरिएको अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकार सम्बन्धी महासन्धि एवं यस महासन्धिको स्वेच्छिक आलेख मुख्य कानूनी दस्तावेज हुन् । यसका अतिरिक्त मुलुकी ऐन, २०२०, स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५, बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८, श्रम ऐन, २०४८, सवारी तथा यातायात व्यवस्था ऐन, २०४९, समाज कल्याण ऐन, २०४९, उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०४५, औषधि ऐन, २०४९, प्रमाण ऐन, २०३१, करार ऐन, २०५५, शिक्षा ऐन, २०२८, आयकर ऐन, २०५८, निजामती सेवा ऐन, २०४९, कानूनी सहायता सम्बन्धी ऐन, २०५४ लगायतका ऐनहरू, यी ऐन अन्तर्गत बनेका नियमहरू तथा अपाङ्गता सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति तथा कार्य योजना, २०६३, चालू त्रिवर्षीय विकास योजना समेतमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको विशेष व्यवस्थाहरू गरिएका छन् ।

१० बाल अधिकार सम्बन्धी व्यवस्था

१०.१ बालबालिका भन्नाले कसलाई जनाउँछ ?

बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ ले १६ वर्ष उमेर पूरा नगरेको बालक वा बालिकालाई बालबालिकाको रूपमा परिभाषित गरेको छ। बाल अधिकार सम्बन्धी महासन्धिले १८ वर्ष उमेर नपुगेको प्राकृतिक व्यक्तिलाई बालबालिका मानेको भए तापनि अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासमा समेत एकरूपता भएको पाइँदैन। नेपालमा पनि सम्पत्ति प्राप्त गर्ने, करार गर्ने, श्रम गर्न पाउने, मुद्दा मामिला गर्न सक्ने, नागरिकता प्रमाणपत्र प्राप्त गर्ने, विवाह गर्ने, मताधिकार प्रयोग गर्ने तथा अपराधिक दायित्व निर्धारण गर्ने प्रयोजनका लागि बालबालिका सम्बन्धमा तत्सम्बन्धी कानूनमा फरक फरक उमेर निर्धारण गरिएको छ।

१०.२ बालबालिकाको लागि किन अलग्गै कानूनी व्यवस्था आवश्यक हुन्छ ?

बालबालिका आफैले आफनो हक, हितको संरक्षण गर्न सक्दैनन्। उनीहरू भिन्न पृष्ठभूमि, ज्ञान तथा चेतनास्तर, अनुभव र मूल्य पद्धतिबाट निर्देशित हुन्छन्। जीवन र जगतलाई हेर्ने परिपक्व दृष्टिकोण उनीहरूमा विकास हुने क्रममा रहेको हुन्छ। उनीहरूको सर्वोत्तम हितको दृष्टिकोणले वयस्क मानिसले गर्ने कानून विपरीतका कसूर हुने कार्य बालबालिकाले गर्न पुगेमा त्यसलाई कसूरको रूपमा नभएर दुराचारको रूपमा लिई सुधार गर्नु पर्ने आवश्यकता रहन्छ। मूलतः बालबालिकाको सर्वोत्तम हितको संरक्षणको लागि छुट्टै अधिकारको आवश्यकता पर्ने तथा उनीहरूका हक अधिकारलाई वयस्कहरूले संरक्षण तथा संबर्द्धन गरिदिनु पर्ने भएकोले बालबालिकाको लागि छुट्टै कानूनी व्यवस्था आवश्यक पर्दछ।

१०.३ संविधानमा बालबालिकाको अधिकारको सम्बन्धमा के कस्तो व्यवस्था रहेको छ ?

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २२ ले मौलिक हकको रूपमा प्रत्येक बालबालिकालाई आफ्नो पहिचान तथा नामको हक हुने, पालनपोषण, आधारभूत स्वास्थ्य र सामाजिक सुरक्षा प्राप्त गर्ने हक हुने, शारीरिक, मानसिक वा अन्य कुनै पनि किसिमको शोषण विरूद्धको हक हुने, असहाय, अनाथ, सुस्त मनस्थिति, द्वन्द्वपीडित, विस्थापित एवं जोखिममा परेका सडक बालबालिकालाई सुनिश्चित भविष्यको लागि राज्यबाट विशेष सुविधा पाउने हक हुने, नाबालकलाई कुनै कलकारखाना, खानी वा यस्तै अन्य कुनै जोखिमपूर्ण काममा लगाउन वा सेना, प्रहरी वा द्वन्द्वमा प्रयोग गर्न नपाइने समेतका हकहरूको व्यवस्था गरेको छ।

१०.४ बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ ले बालबालिकाका अधिकारहरूका सम्बन्धमा बाबुआमा तथा संरक्षकलाई के कस्तो कानूनी दायित्व तोकेको छ ?

बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ ले बाबु आमा तथा संरक्षकलाई बालबालिकाको अधिकार संरक्षण गर्न आफ्नो धर्म, संस्कृति र चलन अनुसार बालकको नाम राखि दिनु पर्ने, जन्मदर्ता गराइ दिनु पर्ने, जन्म मिति पत्ता लाग्न नसकेमा दर्तावाला चिकित्सकको राय लिई जन्ममिति कायम गरिदिनु पर्ने, पालनपोषण तथा शिक्षा, स्वास्थ्योपचार, खेलकुद तथा मनोरन्जनको सुविधाहरूको व्यवस्था गर्नु पर्ने, रोगबाट बचाउन खोपहरू दिलाउनु पर्ने, पालन पोषण तथा शिक्षा तथा स्वास्थ्योपचारमा छोरा वा छोरीको आधारमा मात्र वा छोराछोरा वा छोरी छोरीको बीच कुनै भेदभाव गर्नु नहुने समेतका विभिन्न दायित्वहरू तोकेको छ ।

१०.५ बालकप्रति गरिएको कस्तो व्यवहारलाई दण्डनीय कार्य मानिन्छ ?

बालबालिकाको हक र हित प्रतिकूल हुने विभिन्न कार्यलाई कानुनले दण्डनीय कार्य मानी सजायको व्यवस्था गरेको छ । कानून बमोजिम कसूर मानिने सबै कार्य बालबालिका विरूद्ध गरिएको भए त्यस्ता सबै कार्य दण्डनीय कार्य मानिन्छन् । त्यसका अतिरिक्त बालबालिकालाई कठोर सजाय दिने (हतकडी, नेल लगाउने, एकान्त काराबासमा राख्ने), चौध वर्ष मुनिको बालकलाई कुनै पनि काममा लगाउने, क्रुर वा यातनापूर्ण व्यवहार गर्ने, यौनशोषण तथा यौन दुर्व्यवहार गर्ने, चरित्रमा आघात पर्ने किसिमको निजको व्यक्तिगत घटना विवरण वा फोटोको प्रकाशन, मुद्रण, प्रदर्शन वा वितरण गर्ने, मादक पदार्थ, लागू औषध वा यस्तै अन्य नशालु पदार्थको बिक्री वितरण वा ओसार पसार गर्ने काममा लगाउने लगायतका कार्यहरू समेत दण्डनीय कार्य मानी सजायको व्यवस्था छ ।

१०.६ बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ ले बालबालिकाको अपराधिक दायित्वका सम्बन्धमा के कस्तो व्यवस्था गरेको छ ?

बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ ले १० वर्ष मुनिको बालबालिकालाई कुनै पनि अवस्थामा पनि कुनै प्रकारको सजाय नहुने, १४ वर्षभन्दा मुनिको बालबालिकालाई जरिवाना हुने कसूर गरेमा सम्झाई र कैद हुने कसूर गरेमा ६ महिनासम्म कैद, १६ वर्षभन्दा मुनिको बालबालिकाकाले कसूर गरेमा उमेर पुगेका व्यक्तिलाई हुने सजायको आधा सजाय हुने व्यवस्था गरेको छ । बालबालिकालाई कैदको सजाय गर्नु पर्दा सुधार गृहमा राख्नु पर्छ । साथै, बालबालिकालाई सिकाई कसैले कुनै कसूर गर्न लगाएमा सिकाउनेलाई पूरा सजाय हुन्छ ।

१०.७ सशस्त्र द्वन्द्वबाट बालबालिकालाई बचाउन के कस्ता व्यवस्था गरिएको छ ?

सशस्त्र द्वन्द्वको समयमा बालबालिका सबैभन्दा बढी प्रभावित रहने गर्दछन् । यस तथ्यलाई मनन् गरेर बालअधिकार सम्बन्धी महासन्धि, र सन् २००२ मा सशस्त्र द्वन्द्वमा बालबालिकाको संलग्नता सम्बन्धमा व्यवस्था भएको अलग्गै संझौता (प्रोटोकल) पारित भएको छ । साथै, १८ वर्ष पूरा नभएका बालबालिकालाई सरकारी सेनामा वा विद्रोही पक्षहरूको आफ्नो फौजमा भर्ना गर्न नहुने कुरालाई विशेष रूपमा जोड दिएको छ । साथै, सशस्त्र संघर्ष पीडित बालबालिकाको शारीरिक तथा मनोवैज्ञानिक पुनर्लाभ गर्ने व्यवस्था गर्नु पर्दछ । यस कुरालाई मूर्तरूप दिन नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले कुनै पनि नाबालकलाई सेना, प्रहरी वा द्वन्द्वमा प्रयोग गर्न पाइने छैन भनी स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ ।

११ सशस्त्र द्वन्द्वको समयमा महिला तथा बालिकाको सुरक्षा सम्बन्धमा सुरक्षा परिषद्‌बाट पारित प्रस्ताव नं. १३२५ र १८२० सम्बन्धी व्यवस्था

११.१ संयुक्त राष्ट्र संघ, सुरक्षा परिषद्‌बाट पारित प्रस्ताव नं. १३२५ केसँग सम्बन्धित छ ?

सशस्त्र द्वन्द्व र संक्रमणकालीन अवस्थामा महिला र बालिकाहरू विभिन्न हिंसा, शोषण र भेदभावजन्य व्यवहारबाट पीडित हुन सक्ने कुरालाई दृष्टिगत गरी शान्ति प्रक्रियामा महिलाको भूमिका र योगदानको उच्च कदर गर्दै द्वन्द्व समाधान, व्यवस्थापन र रोकथामका लागि गरिने नीति निर्माणमा महिला सहभागिता वृद्धि गर्ने विषयसँग यो प्रस्ताव सम्बन्धित छ।

११.२ संयुक्त राष्ट्र संघ, सुरक्षा परिषद्‌बाट पारित प्रस्ताव नं. १३२५ को मुख्य उद्देश्य के हो ?

सशस्त्र द्वन्द्व र संक्रमणकालीन अवस्थामा महिला र बालिकाहरूको विशिष्ट आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्न, द्वन्द्वोत्तर शान्ति प्रक्रियामा लैङ्गिक दृष्टिकोणलाई मूलप्रवाहीकरण गर्न, महिला अधिकारको संरक्षण गर्न र शान्ति निर्माण तथा द्वन्द्वोत्तरकालमा गरिने पुनर्निर्माणका कार्यमा लैङ्गिक दृष्टिकोण सुनिश्चित गर्न र द्वन्द्वको समयमा हुने महिला हिंसा रोक्ने उद्देश्य यो प्रस्तावले राखेको छ।

११.३ संयुक्त राष्ट्र संघ, सुरक्षा परिषद्‌बाट प्रस्ताव नं. १८२० केसँग सम्बन्धित छ ?

द्वन्द्वका समयमा हुने यौनजन्य हिंसाका सबै स्वरूपलाई निषेध गरी सम्बद्ध सबै पक्षलाई यौनजन्य हिसां तत्काल बन्द गर्न आह्वान गर्ने तथा द्वन्द्वोत्तरकालमा सुरक्षा कायम गर्ने र शान्ति प्रवर्द्धन गर्ने सबै प्रयासहरूमा महिलाको समान सहभागिता तथा पूर्ण संलग्नतालाई महत्व दिँदै द्वन्द्व रोकथाम तथा समाधानका निमित्त नीति निर्माणमा उनीहरूको भूमिका बढाउने विषयसँग यो प्रस्ताव सम्बन्धित छ।

११.४ नेपालको सन्दर्भमा संयुक्त राष्ट्र संघ, सुरक्षा परिषद्का उक्त प्रस्तावहरू किन महत्वपूर्ण छन् ?

नेपालमा भएको दश वर्ष लामो सशस्त्र द्वन्द्व समाप्त गरी दीगो शान्ति निर्माण गर्ने प्रक्रियामा रहेको र अझैपनि द्वन्द्वबाट सिर्जित समस्याको सबै समाधान भईनसकेको, द्वन्द्वको अवधिमा कतिपय महिला र बालिकाहरू यौन हिंसाबाट पीडित भएका र सोको कारणवाट महिला र बालिका माथि परेका मनोवैज्ञानिक एवं शारीरिक असरबाट महिला मात्र पीडित नभएर निजको परिवार र समग्र समुदायमा समेत गहिरो प्रभाव परेको सन्दर्भमा उक्त प्रस्तावहरू महत्वपूर्ण र उपयोगी छन् ।

११.५ सुरक्षा परिषद्का उक्त प्रस्तावहरू कार्यान्वयन गर्न नेपाल सरकारले के कस्तो योजना बनाएको छ ?

दीगो शान्ति र सुरक्षाको प्रबर्द्धनका लागि महिलाको सहभागिता र संलग्नतालाई सबलीकरण गर्ने सयंन्त्रको रूपमा सुरक्षा परिषद्का प्रस्तावहरू १३२५ र १८२० को कार्यान्वयनका निम्ति नेपाल सरकार प्रतिबद्ध रहेकोछ । शान्ति प्रक्रियामा महिलाको सहभागिता तथा द्वन्द्वबाट प्रभावित महिला तथा बालिकाहरूको हक हितलाई सम्बोधन गर्न नेपाल सरकारले उल्लिखित प्रस्तावहरू कार्यान्वयन गर्न राष्ट्रिय कार्ययोजना (२०६७/६८–२०७१/७२) माघ १८, २०६७ मा जारी गरेको छ। यसले दीगो शान्ति र न्यायपूर्ण समाज स्थापित गर्ने नेपाली जनताको आकाङक्षामा योगदान पुर्‍याउने लक्ष्य राखेको छ।

११.६ सुरक्षा परिषद्का उल्लिखित प्रस्तावहरूको कार्यान्वयन गर्ने राष्ट्रिय कार्ययोजनाका मुलभूत पक्षहरू के के हुन् ?

कार्य योजनाले दीगो शान्ति तथा न्यायपूर्ण समाजको सुनिश्चितता गर्ने लक्ष्य लिएको छ। यस कार्य योजनामा महिलाको सहभागिता, महिला तथा बालबालिकाको सुरक्षा र महिला तथा बालबालिका विरूद्धका हिंसात्मक घटनाको रोकथाम, सहभागिता र सुरक्षाको प्रवर्द्धन, पीडितलाई राहत उपलव्ध गराउने र उल्लिखित कार्यका लागि स्रोत व्यवस्थापन गर्ने क्रियाकलापलाई मुलभूत पक्षको रूपमा राखिएको छ।

कानून, न्याय, संविधानसभा तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय
सिंहदरबार, काठमाडौं
फोन नम्बरः- ०९७७-१-४२००२२५, ०९७७-१-४२११६३३
इमेलः- infolaw@moljpa.gov.np
वेभसाइटः- www.moljpa.gov.np

कानूनी शिक्षा सचेतना पुस्तिका

प्रकाशकः कानून, न्याय, संविधानसभा तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय